

Zdravotně
sociální fakulta
Faculty of Health
and Social Studies

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Děti a rodiče v rozvodu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Studijní program:

SOCIÁLNÍ POLITIKA A SOCIÁLNÍ PRÁCE

Autor: Denisa Pařilová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Adéla MOJŽÍŠOVÁ Ph.D.

České Budějovice 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci s názvem Děti a rodiče v rozvodu jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby bakalářské práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne

.....

podpis

Poděkování

Děkuji vedoucí bakalářské práce doc. PhDr. Adéle Mojžíšové, Ph.D. za metodické vedení práce.

Děti a rodiče v rozvodu

Abstrakt

Práce se zabývá dětmi a rodiči v rozvodu. Cílem práce je identifikovat, jaké nesnáze prožívali mladí dospělí v době rozvodu rodičů, kdy byly dětmi (mladší školní věk).

Teoretická část je dělena do dvou kapitol a zabývá se manželstvím, rodinou a jejími funkcemi. Ve druhé kapitole je v souladu s odbornou literaturou popsán rozvod, rozvodovost v České republice a její příčiny, dále dopady rozvodu na rodiče a na děti a také role sociálního pracovníka v této oblasti.

Praktickou část tvoří kvalitativní výzkum a data, která byla sebrána za pomoci metody dotazování. Polostrukturovaný rozhovor byl realizován se šesti informanty, kteří mají ze svého dětství osobní zkušenost s rozvodem rodičů. Data byla zpracována prostřednictvím otevřeného kódování a zpracováním těchto kódů a kategorií bylo možné zodpovědět výzkumné otázky práce. Těmi bylo jednak identifikovat nesnáze, se kterými se informanti setkali, a jednak zjistit, kde a u koho nacházeli sociální oporu během rozvodu a v době po něm.

Klíčová slova

rozvod, děti, rodiče, manželství, sociální opora

Children and parents in divorce

Abstract

The thesis deals with children and parents during divorce. The main goal is to identify the problems that young adults faced in their childhood during the divorce of their parents.

The theoretical part is divided into two chapters and it concerns marriage, family and its function. The second part is based on specialized literature and it describes divorce, divorce rate in the Czech Republic and its cause, further impacts of divorce on parents, children and also the role of social workers in this matter.

The practical part is created by the qualitative research and data that were collected by the method of interviewing. The semistructured interview was done with the six respondents who experienced divorce of their parents during childhood. The data were analyzed by open coding and by processing of these codes and categories it was possible to answer the hypothesis of this work. It concerned the identification of problems that respondents dealt with, and also the determination of people who provided them with social support during and after the divorce.

Key words

divorce, children, parents, marriage, social support

Obsah

Úvod.....	7
1 Manželství.....	9
1.1 Rodina a její funkce	11
2 Rozvod a rozvodovost.....	14
2.1 Příčiny rozvodu	17
2.2 Děti a rodiče v rozvodu	17
2.3 Dopady rozvodu na děti	18
2.4 Dopady rozvodu na rodiče	21
2.5 Role sociálního pracovníka v procesu rozvodu	23
3 Praktická část.....	25
3.1 Cíl práce	25
3.2 Výzkumné otázky.....	25
3.3 Metodika	25
3.4 Výzkumný soubor	26
3.5 Zpracování dat.....	27
3.6 Etika výzkumu	27
4 Výsledky výzkumu.....	28
4.1 Interpretace jednotlivých kategorií	29
4.1.1 Průběh rozvodu.....	29
4.1.2 Vzpomínky na rozvod.....	29
4.1.3 Příčiny rozvodu.....	30
4.1.4 Potíže dětí.....	31
4.1.5 Sociální opora.....	32
4.1.6 Odborná pomoc.....	34
4.1.7 Vztah rodičů.....	35
4.1.8 Situace po rozvodu.....	36
4.1.9 Důsledky pro informanty.....	37
4.2 Diskuze.....	39
Závěr.....	43
Seznam použitých zdrojů.....	45
Přílohy.....	51

Úvod

Tématem bakalářské práce je rozvod a role rodičů a dětí v rozvodu. Toto téma jsem si zvolila proto, že rozvod je tématem společensky významným a lze se s ním setkat v odborných i laických kruzích. Je to téma stále aktuální. Rozvod znamená náročnou životní situaci pro muže i ženu jakožto manžele, kterým se rozpadá vztah, zároveň pro ně v roli rodičů a v neposlední řadě také pro děti, které jsou neoddělitelnou součástí rozvodu. V sociální práci, především (ale nejen) při práci s dětmi, existuje vysoká pravděpodobnost, že sociální pracovník bude ve své praxi toto téma řešit. Problematika rozvodů představuje také závažný demografický proces, který ovlivňuje celou společnost.

Práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. Teoretická část v 1. kapitole pojednává o manželství jako instituci, která v posledních letech prochází změnou, a to zejména v postojích společnosti a jednotlivců. Trendy postmoderní společnosti jako individualismus a idea osobního blaha ovlivňují podobu, roli a význam manželství v konkrétních společnostech. Druhá kapitola se zabývá rozvodem jako rozpadem manželství, který má vliv také na celou rodinu a všechny její členy. Pozornost je zaměřena hlavně na děti jako na aktéry, kteří se ocitají v rozvodovém řízení nedobrovolně a bez možnosti vlastní volby. Od 60. let 20. století se v České republice setkáváme se stále stoupající rozvodovostí, a proto je předkládané téma stále aktuální, neboť bohužel více či méně zasahuje velké množství dětí i dospělých. Rozvod manželství je co do síly krizové situace odborníky přirovnávám k úmrtí blízkého člověka. Není stresující pouze pro manžele, kterým se rozpadá manželství, ale zejména pro jejich děti, pokud se v manželství narodily.

V praktické části je popsán realizovaný kvalitativní výzkum. Pomocí dotazování a polostrukturovaných rozhovorů byli dotazováni informanti, kteří mají osobní zkušenost s rozvodem rodičů. Tito informanti byli v době rozvodu rodičů v mladším školním věku. Cílem práce je zmapovat nesnáze, které si vybavují, že byly spojeny s rozvodem. Další výzkumnou otázkou, která je v rámci praktické části řešena, je přítomnost sociální opory během rozvodu – v kom ji informanti nacházeli (pokud vůbec). Data získaná z výzkumu byla zpracována pomocí otevřeného kódování a vznikly tak kódy a kategorie, které jsou v podkapitole 4. 1. interpretovány. V rámci diskuze jsou zodpovězeny výzkumné otázky se vztažením k relevantním literárním zdrojům. Následně jsou naznačeny oblasti, ve kterých autorka vidí potenciál pro práci

s rodinou a dětmi jak v rozvodu, tak před tím (možnosti včasné intervence). Vzhledem ke svému profesnímu zaměření se soustředí na pole sociálních služeb, které v obdobných situacích navazují spolupráci s dětmi i rodiči.

1 Manželství

Dalo by se říci, že termín „manželství“ je v kontextu naší společnosti všeobecně známý a každý si jistě dovede pod tímto pojmem představit, co znamená. Je potřeba ovšem mít na paměti jisté hranice porozumění, které jsou na nás kladeny. Podíváme-li se na pojem velmi obecnou perspektivou, lze říci, že manželství a jeho definice (zejména pak, kdo do něj vstupuje, za jakých podmínek a s jakým cílem) mohou být odlišné na základě geografie (perspektivou které země, respektive jejích zákonů), kultury (zvyků a tradic dané země či národa), náboženství a dalších faktorů. Navíc vlivem globalizačních procesů dochází k velkým proměnám všeho, a také konceptů, které zasahují do našeho osobního života – partnerský vztah, život rodiny a manželství (Giddens, 2000). Pojetí manželství v České republice je tedy logicky do jisté míry odlišné od toho, jak je manželství pojímáno například ve Spojených státech amerických či Indii.

V tomto textu bude představen termín manželství v rámci České republiky, a proto se jen okrajově zmíním o faktu, že ačkoliv jsou zde předkládány jisté rysy a charakteristiky manželství včetně právního zakotvení, je jisté, že v jiných částech světa bychom se dozvěděli o manželství jako „všeobecně známém termínu“ něco jiného, než u nás. Největší dynamiku projevuje na tomto poli diskuze ohledně uzavírání manželství stejnopohlavními páry. Ve světě (zejména ve Spojených státech amerických, odkud toto volání po rovných právech vzešlo) zrovnoprávnění homosexuálů graduje od 70. let 20. století až do současnosti. Právě sociální práce zastávala, a stále zastává, při pomoci a obhajobě práv homosexuálů významnou roli (Fasbinder et al., 2013). V současnosti je legální uzavírat manželství mezi stejnopohlavními páry například v USA, Kanadě, Novém Zélandu a Austrálii; z Evropy jmenujme západní země jako je Francie (legalizace 2013), Německo (2017), Irsko či Finsko (2015), Nizozemsko, které povolilo homosexuální sňatky jako první stát v Evropě v roce 2001 nebo Rakousko, které zlegalizovalo manželství pro stejnopohlavní páry od ledna roku 2019 (Pew Research Center, 2019). V České republice patří manželství mezi výsady heterosexuálních párů. Prozatím u nás mohou osoby stejného pohlaví uzavírat tzv. registrované partnerství, a to dle zákona č. 115/2006 Sb. o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů). Je otázkou, zda se Česko nestane první postkomunistickou zemí, která by sňatky stejnopohlavních párů zlegalizovala (Šrajbrová, 2018).

Konkrétní podoba manželství, představa o jeho roli v životě jednotlivců, jeho hodnota a význam pro jednotlivce i společnost – to vše je tedy spojeno současně s odlišnostmi a individuálním pojetím. Velice záleží na společensko-kulturním kontextu zahrnující také náboženskou tradici, ve kterém manželství chápeme. V českých zemích se pojetí manželství do podoby, jak jej chápeme teď (například rovnoprávnost žen a mužů a zákaz polygamie), začalo koncipovat až přijetím křesťanství a zavedením křesťansko-církevních zásad pro uzavírání manželství (Kapras, 1908). První komplexní úprava manželského práva, které přinesla tendence sjednotit okruhy soukromého práva za vlády Marie Terezie, byla provedena v polovině 18. století. Další vývoj manželství byl poznamenán především historickými událostmi, jako byl například vznik Protektorátu Čechy a Morava, období po druhé světové válce a zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb., období Československé socialistické republiky se zákonem o rodině č. 94/1963 Sb. (Vojáček, 2015).

Aktuálně je instituce manželství z pohledu práva nejnověji upravena od února 2012, kdy ji v novelizaci podepsal prezident republiky. Nový občanský zákoník v podstatě absorboval celé rodinné právo do své druhé části, která se věnuje rodinnému právu. Dle § 655 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, je manželství definováno jako *„trvalý svazek muže a ženy vzniklý způsobem, který stanoví tento zákon. Hlavním účelem manželství je založení rodiny, řádná výchova dětí a vzájemná podpora a pomoc.“* Manželství lze také v této perspektivě vymežit jednoduše jako zákonem definované soužití muže a ženy (Hartl, Hartlová, 2015). Klíčovým prvkem je vznik manželství jako projev svobodné vůle a rozhodnutí muže a ženy. Taktéž je nezbytná přítomnost dvou svědků a budoucí manželé mohou (na rozdíl od období v minulosti) uzavřít sňatek občanský (před orgánem veřejné moci) nebo církevní (před orgánem církve nebo náboženské společnosti). Nový občanský zákoník upravuje také další aspekty manželství jako je podmínky pro uzavření manželství, povinnosti manželů, zneplatnění manželství a v neposlední řadě v § 755 - § 770 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník rozvod a zánik manželství.

Manželství se však netýká výlučně právní roviny. Z psychologického hlediska je na uzavření manželství pohlíženo jako na sociální potvrzení toho, že partnerství dvou lidí je výlučné a vykazuje určitou „kvalitu“. Vstupem do manželství jedinec získává novou sociální roli. Tato manželská role se stává součástí jeho osobní identity (Vágnerová, 2000). Říčan považuje vstup do manželství za jeden z nejdůležitějších kroků v životě

člověka (Říčan, 2004). Ze sociologického hlediska je manželství považováno za sociálně schválený sexuální vztah mezi dvěma osobami, a to zpravidla heterosexuálně orientovanými, ačkoliv v některých kulturách jsou přípustné i homosexuální manželství (Giddens, 2013).

Pokud odhlédneme od právního výkladu (tedy že hlavním účelem manželství je založení rodiny) čelíme v současné době faktu, že ve společnosti již není na manželství pohlíženo jako na nezbytný předpoklad pro početí dětí a založení rodiny. Tento „trend“ vzrůstajícího počtu dětí, které se narodí nesezdaným rodičům, je možné pozorovat již několik desítek let a vedou se o něm diskuze na poli odborné i široké veřejnosti. Nárůst mimomanželské plodnosti patří společně s klesajícím počtem uzavřených sňatků od 90. let 20. století podle sociologů k nejvýraznějším změnám demografického chování v České republice. V 90. letech 20. století se rodilo mimo manželství kolem 10 % dětí (Šalamounová, Šamanová, 2006). Podle Českého statistického úřadu podíl dětí narozených mimo manželství každoročně rostl, až v roce 2017 dostáhl 49,0 % (ČSÚ, 2017). Tato čísla jsou jasným důkazem, že pro téměř polovinu rodičů českých dětí není žádnou překážkou rodinu založit ve svobodném stavu - tedy v okamžiku, kdy nedošlo mezi rodiči dítěte k sňatku, a nevystoupili do manželství. Tuto situaci by si před několika desítkami let zřejmě mohl představit jen málokdo a společensky by jistě nebyla tak přijatelná, jako je dnes. Ovšem tento trend stoupajícího počtu dětí narozených mimo manželství se netýká jen České republiky. V Evropské unii je situace velmi podobná – mimo manželství se rodí 43 % dětí a tento podíl se každoročně neustále zvyšuje zhruba o 1 procento (Revue pro sociální politiku a výzkum, 2018). Žitou alternativou manželství je tedy nesezdané soužití, což je svazek, ve kterém žijí muž se ženou, mají spolu intimní vztah, společně bydlí a hospodaří, avšak nejsou formálně sezdáni (Rabušic, 2001).

1.1 Rodina a její funkce

Jak bylo nastíněno výše, rodina není nezbytně spojena s manželstvím. Dle Nakonečného je rodina primární malá skupina, společenská instituce, která tvoří „stavební kámen“ lidské společnosti, neboť má řadu významných společenských funkcí (Nakonečný, 2000). V historii se její podoba, funkce i význam měnily a stále mění. Není tedy možné, stejně jako u manželství, abychom hovořili o jedné přesné a vše vysvětlující definici týkající se pojmu rodina.

Definice rodiny se odlišuje podle přístupu různých vědních disciplín jako je právo, sociologie, psychologie nebo demografie (Černá, 2001). Konkrétní podoba rodiny, její funkce a role ve společnosti, je provázána také s kulturním a společenským prostředím. Současné trendy individualismu v postmoderních společnostech vyvolávají palčivou otázku po podobě rodiny. Zřejmě žádná jiná instituce neprochází v posledních padesáti letech takovou transformací, jako právě rodina. Aktivita žen na trhu práce, proměna role muže a ženy ve společnosti, ústup významu instituce manželství, rozšíření nesezdaných soužití, rostoucí počet rozvodů, to jsou jen některé faktory, které se podílejí na změně pojetí rodiny (Dudová, Vohlídalová, 2005). Ve většině společenství, ať již v historii či současnosti, je rodina považována stále za základní stavební kámen společnosti (Covey, 2017). Podle Lamanna a Riedmana je rodina institucí, kde jednotlivec podniká první kroky, získává první zkušenosti, zakouší první radosti i smutek a pak tuto rodinu opouští, aby mohl stát čelem okolnímu světu, který se rozprostírá kolem něj (Lamanna, Riedman, 2012).

Ačkoliv se rodina ve své vnější podobě v průběhu času proměňuje, její vnitřní hodnota zůstává stále stejná – je naprosto klíčovým prostředím pro vývoj dětí, které v ní vyrůstají (Bakalář, 2006). Rodina zcela zásadním způsobem ovlivňuje každého z nás, každého jedince, který se do rodiny především rodí, a posléze ve svém dospělém životě zpravidla zakládá rodinu vlastní. Jedná se o síť vzájemných vztahů – v rodině nejde o jednotlivé členy rodiny jako takové, ale právě o vzájemné propojení a vztahy mezi nimi. Každý člen rodiny má své postavení a roli v rodinném životě (Matoušek, 2003). V nukleární rodině si každý člověk od narození či dětství osvojuje základní vzorce chování, hodnoty, návyky, dostává od rodičů a ostatních členů rodiny různá poučení skrze předávané zkušenosti, které poté uplatňuje v různých životních situacích. Dítě si postupně díky výchově rodičů a vlastním zkušenostem utváří svůj žebříček osobní hodnot, socializuje se do širší společnosti (zejména mezi vrstevníky) a navazuje nové vztahy mimo rodinu. Proto je tak nebezpečné, pokud je již toto prostředí patologické pro vývoj a výchovu dětí. Zdrojů rizik, které mohou dítě a celou rodinu ohrožovat, je mnoho - některý ze členů rodiny podlehne závislosti na návykových látkách, manželé či partneři mají problémy mezi sebou nebo dochází k zanedbávání a jiné formě ubližování dítěti (Covey, 2017). Na rodinu jsou tím pádem kladena v představách společnosti a jedinců určitá očekávání, kterým by měla dostát. Rodina má být místem klidu,

pohody, odpočinku a bezpečí. V běžném hovoru je možné setkat se s podobenstvím rodiny a přístavu (Plaňava, 1994).

Funkce rodiny a role rodičů patří také k pojmům, které se co do svého obsahu v historii vyvíjely. Ochrannou a pečovatelskou funkci rodiny doplnily a do jisté míry převzaly sociální instituce (nemocnice, charitativní a neziskové organizace, policie a další). Podobně byla pozměněna výchovná funkce, ve které byl oslaben vliv rodiny a rozšířeno působení školy. Výraznou transformaci prodělal i vztah rodičů a dětí – statut dítěte v posledních desetiletích velmi posiluje a to má vliv současně na statut rodiče. Vzájemné vztahy se vyvinuly z nadřízenosti – podřízenosti spíše do roviny přátelství a partnerství. Do pozadí ustupují „tradiční“ výchovné metody jako zákazy, příkazy nebo tělesné tresty a autoritativní rozhodování (Kraus, Poláčková, 2001).

Důležité je, bavíme-li se o rodině a manželství, také zmínit, že zejména s pojetím a změnou genderových stereotypů v západní společnosti se postupně vyvíjí role otce a matky v rodině. Dříve, v tradičním pojetí, byl otec považován za nejdůležitějšího člena celé rodiny. Byl jejím živitelem a vůdcem, prosazoval svou vůli a ostatní členové jej museli poslouchat a přijímat jeho rozhodnutí. Od druhé poloviny 20. století dochází k přehodnocování těchto původních postojů, hodnot a rolí. Otec a instituce otcovství prochází proměnou, někteří autoři hovoří o krizi otcovství v tradičním pojetí. Otec je mimo jiné stavěn do role pečovatele – role, která tradičně náležela výhradně matce. S tím souvisí například trend „otcovských dovolených“, který byl již v 70. letech 20. století zaváděn ve Švédsku a v současné době rezonuje také naší společností (Filipowicz, 2015). Tyto trendy mají podpořit vyrovnané postavení muže i ženy jako rovných partnerů s důrazem na důležitou roli dětí. Doména péče o děti a jejich výchova již nespočívá pouze a výhradně na ženách, jako tomu bylo v minulosti. Ačkoliv stále o děti pečuje spíše jejich matka, přibývá mužů a otců – pečovatelů, kteří jsou ve výchově dětí a péči o děti angažováni častěji. Matky v souvislosti s emancipací žen změnilly svou tradiční úlohu v rodině a nejsou již zcela závislé na otci a partnerovi. Tato změna je důležitá zejména z hlediska výchovy, neboť genderové vzory chování rodičů dítě přejímá a stávají se mu základní orientací ve světě do té doby, než mohou získat pohled dalších aktérů mimo svou rodinu. (Novák, 2013).

Kromě proměny rolí muže a ženy, otce a matky, se mění také funkce rodiny, a to nejen co do výčtu, ale zejména do svého rozsahu. Některé tyto změny byly zmíněny již výše.

Biologicko-reprodukční funkce rodiny je provázána s demografickým vývojem společnosti, porodností a počtem dětí v rodině. V současné době vychází zhruba 1,6 dítěte na ženu a velkým problémem v očích zdravotníků je zejména přibývající počet prvorodiček ve věku 30 a více let (Zdravotnický deník, 2019). Socializačně – výchovná funkce rodiny zaručuje, že bude dětem poskytnuta výchova, vzdělání a socializace, kterou primárně získá právě ve své nukleární rodině. Dítě si díky této funkci osvojuje základní návyky a způsoby chování ve společnosti. Rodina však není jediným socializačním činitelem. Dnes se můžeme setkat s tendencemi rodičů předávat tuto roli na další subjekty, jako je například mateřská škola, základní škola či zájmové kroužky. Ty mohou tuto funkci doplňovat, avšak ne ji zcela přebírat. To, co se dítě naučí v rodině, jej zásadně ovlivní na celý zbytek života. Do těchto faktorů můžeme zařadit mimo jiné právě i rozvod. Další velkou změnu doznala také ekonomicko – zabezpečovací funkce rodiny. Rodina již není samostatná jednotka nezávislá na ostatních, zejména na státu, jako tomu bylo v minulých stoletích. Změnila svou funkci z výrobní na primárně spotřební a tato funkce je chápána ve spojitosti rodiny jakožto základní ekonomické jednotky státu, jež má vlastní rozpočet a hospodaření. Vytváření a udržování hlubokých a trvalých citových vztahů v rodině představuje emocionální funkce rodiny. Společně s funkcí ochrannou mohou být velmi ohroženy z hlediska rozvodu rodiny, neboť se jedná o určitou změnu (často negativní) ve vztazích mezi rodiči – partnery, které mají dopady a důsledky pro děti (Kraus, 2008).

Aby byla rodina funkční, je zapotřebí obou rodičů. Absence jednoho z nich má pro dítě vždy určité důsledky. Avšak ani oba rodiče nemohou někdy zajistit plně a zdravě fungující rodinu, a dochází k jejímu rozpadu. I přes to je velmi žádoucí udržet vztahy k dětem i mezi rodiči navzájem na co nejlepší možné úrovni, aby byly co nejvíce zachovány jmenované funkce rodiny (Lovasová, Hanušová, Hellebrantová, 2005). Na podporu rodin je soustředěna rodinná politika státu, která zasahuje do různých oblastí života společnosti, a to např. do oblasti školství, zdravotnictví, pracovního trhu, infrastruktury anebo do oblasti bydlení. Podpora rodiny se týká zejména jejich přirozených funkcí (MPSV, 2018).

2 Rozvod a rozvodovost

Modernizace partnerských vztahů přináší poměrně snadnou možnost ustoupit z neuspokojivého manželství a narušit tak integritu rodiny. Kultura rozvodovosti, která

se stále rozšiřuje, je relativně nový fenomén, který nabývá významu v průběhu posledních desetiletí (Fučík, 2013). Pokud v dnešní době vstupují lidé do manželství, činí tak s vědomím, že pravděpodobnost rozpadu manželství a následného rozvodu, je vysoká. Podle dat z realizovaných výzkumů se rozpadá až 60 % manželství, ačkoliv počet svateb vykazuje klesající tendenci. Je to způsobeno také tím, že od rozpadu Československa vzrostla tolerance k nesezdaným soužitím (Česko v datech, 2016).

Za rozpadem manželství a rozvodem jsou skryty mnohé příčiny, které vytvoří takovou situaci, kterou nemohou manželé nadále snášet. Rozdílnost názorů, neschopnost neustále vytvářet kompromisy schůdné pro oba manžele, špatná komunikace, rozpory ohledně důležitých rozhodnutí, nevěra, alkohol – toto všechno a mnohé další příčiny narušují počáteční harmonický, ideální vztah manželů. Dle sociologů existují určité prediktory rozvodu, například věk, socioekonomický status, doba trvání manželství, zda jsou v manželství děti a tak dále (Možný, 1999). Možná by stav ohledně rozvodů byl jednodušší a méně bolestný, kdyby jej řešili pouze manželé jakožto dva dospělí jedinci. Avšak ne všechna manželství se týkají pouze muže a ženy, kteří jej uzavřeli. V naprosté většině případů se rozpadu manželství a rozvodu účastní ještě třetí strana, která se do této situace dostala náhodou, která za ni nenesou odpovědnost, a která přesto trpí tímto nejvíce – a to jsou děti. Odborníci zastávají názor, že když už k rozvodu dochází, měl by být brán ohled na děti, aby se nestaly terčem „soudního boje“ rodičů. Vzájemné obviňování, zatahování dětí do sporů, přenos vzteku a emocí na děti, nevhodné projevy – to vše zhoršuje již tak krizovou situaci (Knetlová a kol, 2017).

Rozvod není lehká životní situace, i když v některých případech může být pro jednu či obě strany manželů vysvobozením z nefungujícího svazku. Existují mnohé sociologické i psychologické studie zabývající se rozvodem a jeho příčinami. Z perspektivy předkládané práce je zajímavé, že přítomnost dětí v manželství hraje roli u příčin jejich rozpadu. Bezdětná manželství se rozpadají častěji z důvodů, jako je nespokojenost s kvalitou a emocionálním uspokojením ze vzájemného vztahu manželů. Oproti tomu manželé, kteří mají děti, se častěji rozvádějí kvůli konfliktům, jako je nevěra nebo alkoholismus (Vohlídalová, 2010).

Rozvod je velmi bolestná až traumatická záležitost, která zanechává na všech zúčastněných následky, které mohou být dlouhodobé (Černá, 2001). Dospělí se z rozvodu vzpamatovávají dva roky až pět let a u dětí psychické zpracování rozvodu

rodičů trvá přinejmenším rok až dva. Následky však mohou, byť v latentní formě, přetrvat až do dospělosti (Matoušek, 2003).

Z pohledu práva se v České republice může jednat dle § 755–757 zákona č. 89/2012 Sb., nového občanského zákoníku o rozvod sporný či nesporný. Nesporný rozvod nastává v situaci, kdy se manželé společně dopředu dohodli a smluvili (též smluvený rozvod) a soud příčiny rozvratu manželství nezjišťuje. V případě sporného rozvodu se manželé shodnout nemohou, proto soud zjišťuje příčiny rozpadu manželství a rozhoduje o jeho rozvedení. Nejožehavějšími tématy a třecími plochami mezi manželi bývají majetkové vypořádání, poměry k nezletilým dětem nebo vyživovací povinnosti manželů vůči sobě.

V minulosti byl rozvod v očích veřejnosti nepřípustný, což souviselo jednak se společenským klimatem a jednak s ekonomickou funkcí rodiny (Mlčoch, 2013). Můžeme se pouze domnívat, kolik manželství, která v minulosti nebyla rozvedena, prakticky nebyla funkční a kolik manželů by o rozvod požádalo, kdyby se tím nevystavili jisté diskreditaci v očích společnosti. V dnešní době snad každý člověk ve svém okolí zná někoho, kdo má s rozvodem zkušenost. Zda je to dobré či špatné je nutné posuzovat vždy individuálně. Nelze určitě tvrdit, že rozvod je vždy negativní a špatný, že vždy stigmatizuje ty, kterých se týká a vždy probíhá v rozbouraných emocích a negativních dopadech na manžele a děti. Stejně jako všechny náročné životní situace je i rozvod zpravidla provázen silnými emocemi, duševní a fyzickou nepohodou a především změnou, která bývá pro nejméně jednu stranu nechtěná. Česká republika vykazuje dlouhodobě vysoký podíl rozvedených manželství. V roce 2017 dostáhla úhrnná rozvodovost 47 % a celkem se rozvod jen v tomto roce dotkl 23,8 tisíce dětí (ČSÚ, 2017). Otázkou je, co přispělo k takto vysoké rozvodovosti, k jejímu neutuchajícímu nárůstu - zda to byla rovnoprávnost žen, rozvolnění morálky, trend individualismu anebo jiné faktory.

Rozvod, jak již bylo řečeno, je velmi zátěžová situace pro celou rodinu, která sebou přináší mnoho změn. Partneri se musí vyrovnat se zánikem jejich manželství a s důsledky, které z toho plynou. Z role rodičů neřeší jen rozpad vzájemného manželského vztahu, ale rozpad celé rodiny. Nutně musí být do tohoto procesu zapojeny také děti, pokud je spolu manželé mají. Pro děti je proces rozvodu velmi náročný. Často začíná již před samotným zahájením rozvodu, pokud neshody rodičů

trvají nějakou dobu. Již v této chvíli, kdy jsou rodiče oficiálně manželé, může být dítě vystaveno náročným situacím, které jsou pro něj nepříjemné. Ačkoliv se jich rodiče, sociální pracovníci i jiní odborníci mohou ptát na jejich názor, konečné rozhodnutí o uspořádání jejich života není v jejich rukou a rozhodování probíhá bez jejich souhlasu či přítomnosti. Jedou z nejtěžších skutečností, které děti musejí čelit, je zpravidla nepřítomnost jednoho z rodičů v jejich každodenním životě. Vyrovnání se s rozvodem může trvat jednotlivým členům rodiny velmi dlouho (Poupětová, 2009).

2.1 Příčiny rozvodu

Za vysokou rozvodovostí je třeba sledovat určité příčiny, které vedou k rozpadu manželství. Z údajů Českého statistického úřadu se lze dozvědět, jak který rok rozvodovost klesá či se zvyšuje, kolik manželství bylo bezdětných, kolik s nezletilým a kolik se zletilým dítětem. Mezi uváděné příčiny rozvratu manželství a rozvodu patří: neuvážený sňatek, alkoholismus, nevěra, nezáměr o rodinu, (včetně opuštění soužití), zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin, rozdíl povah, názorů a zájmů, zdravotní důvody, sexuální neshody a ostatní příčiny (ČSÚ, 2017). Samozřejmě příčin rozvodů existují více, než je výše uvedený výčet. Častou příčinou rozvodů, která primárně narušuje vztah manželů, je žárlivost, a to zejména tzv. chorobná žárlivost, kdy jeden z partnerů není schopen vyrovnat se s nejistotou o věrnosti partnera druhého. Zavdává tak důvody k mnohým hádkám a neshodám, které mohou vyústit až do rozvodu (Novák, 2013). Jako další příčiny uveďme například odlišné názory a postoje manželů, vzájemné odcizení, nedostatek vzájemné pozornosti, neschopnost společně hovořit, povídat si, nedostatek času tráveného společně, příliš času věnovaného práci, neshody v zacházení s penězi, neshody v představách o trávení volného času a jiné (Vohlídalová, 2010).

2.2 Děti a rodiče v rozvodu

K rozvodu zpravidla nedochází jen tak, z náhlého popudu jednoho či obou manželů. Rozvod manželství a rozpad rodiny je vyvrcholením určitého procesu, který je většinou dlouhodobý. Rozvodu zpravidla předchází více či méně intenzivní rozvrat, který přináší stres a napětí mezi všemi členy rodiny. Dětem v této fázi není věnována dostatečná pozornost. Často rodiče předpokládají, že neshody a hádky se týkají pouze jich dvou a děti z těchto situací vynechávají. Naopak jindy je rodičům zcela lhostejné, zda při

hádkách, rozepřích a vyhocených situacích jsou děti přítomné. Jindy se dokonce děti stávají středem bojů mezi manželi již před začátkem rozvodu.

Taktéž právní úprava hovoří o možnosti rozvodu v situaci, která má již delšího trvání. Dle § 755 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku dochází k rozvodu „*je-li soužití manželů hluboce, trvale a nenapravitelně rozvráceno a nelze očekávat jeho obnovení.*“ Předpoklad, že je možné děti zcela uchránit rozvodu rodičů, je mylný. Naopak děti jsou velmi vnímavé a často zachytí i hádky a napjaté situace, o kterých si rodiče myslí, že je před nimi dobře skryli. Děti často nerozumí neshodám rodičů, neumějí si vysvětlit, proč se manželství rodičů rozpadá a proč se rozpadá jejich rodina, což však neznamená, že to necítí a nejsou vůči atmosféře v rodině vnímavé. Můžeme říci, že děti jsou do jisté míry oběťmi rozvodu manželů, byť některé se s rozvodem vyrovnají poměrně dobře (Knetlová a kol, 2017).

Rozvod jakožto proces se netýká jen samotné nukleární rodiny, ale zcela nepochybně i rodiny širší a dalších spolupracujících stran, které do procesu rozvodu vstupují. Je proto dobré si vyjasnit kompetence zúčastněných, tedy jak rodičů, tak dětí, ostatních příbuzných, sociálních pracovníků, kteří vykonávají sociálně – právní ochranu dětí, advokátů, soudců, soudních znalců, mediátorů, manželských poradců, psychologů, a také široké veřejnosti. Pro co nejméně problémový průběh rozvodu je nutná spolupráce všech zúčastněných, kteří procházejí rozvodem, a to zejména rodičů a dětí. Cílem všech zainteresovaných dospělých by mělo být nejen zajistit průběh rozvodu pro rodiče, ale mít na zřeteli také zájmy dětí (Matoušek, 2015).

2.3 Dopady rozvodu na děti

Pro děti nemusí být rozvod nutně traumatem, ale není možné ani předpokládat, že se jich nijak nedotkne, že nechápu, co se děje. Děti danou situaci vnímají, i když o ní nemluví nebo se rodiče snaží ji před nimi utajit. Po rozvodu se musí zorientovat v situaci, kdy žijí v rozdělené rodině, mají dva domovy a vztahy s rodiči prošly změnami. Navzdory všemu by si v ideální situaci mělo dítě vždy uvědomovat, že její rodiče stále milují. K tomu však potřebuje patřičné prostředí, které mu tyto pocity bezpečí, lásky a jistoty poskytne. Právě proto je rozvod často tak stresující a kritická zkušenost – toto zázemí mizí a přináší spíše negativní a ohrožující podněty a zkušenosti (Weberová, 2016). Děti se pro rozvod nerozhodnou, o rozpadu rodiny

nemohou rozhodovat, přesto, a možná právě proto, se jich rozvod dotýká velmi niterně. Děti čelí mnoha nárokům – pochopit změnu, která nastává (přestože často neví nebo nemohou ještě pochopit, proč se jejich rodiče rozvádějí), vyrovnat se s novým uspořádáním vztahů v rodině, chovat se v rámci možností stále tak, jako před rozvodem (prospěch ve škole), případně převzít na sebe nějaké povinnosti či zodpovědnost, kterou předtím zastávali rodiče (například starší sourozenci se často začínají starat o mladší, aby pomohli samotnému rodiči, a může docházet k přebírání rodičovské role dítětem).

Reakce dětí na rozvod je různá, jak již bylo řečeno výše, nedá se říci, že reakce dětí na rozvod a důsledky jsou vždy negativní a že všechny děti rozvádějících se rodičů mají nepěkné vzpomínky a zkušenosti, které je poznamenají. Reakce dětí na rozvod se liší zejména podle věku dítěte. Je-li dítě velmi malé, zpravidla si na rozvod ani nepamatuje. Vyrůstá posléze v režimu, který je pro něj normální stav, skutečnost že jeho rodiče byli manželé žijící spolu, je pro něj nepředstavitelná. Naopak je-li dítě již starší, může lépe chápat důvody rodičů a vcítit se do jejich role (Špaňhelová, 2010). Dále pak existují individuálně odlišné faktory, které mohou ovlivnit reakci dítěte na rozvod jako je pohlaví dítěte, jeho povaha, předchozí zkušenosti a tak dále.

Děti se, na rozdíl od svých rodičů, nemusí zajímat o praktické záležitosti rozvodu, které často způsobují velké hádky a průtahy, jako je majetkové vypořádání či nové uspořádání domácnosti (hledání nového bydlení) – tedy alespoň ne z perspektivy toho, že by to měly na starost. Děti se však musejí samy vypořádat s následujícím:

- **Vztahy v rodině**

Velmi podstatný vliv na vztahy má to, zda a jak se hovoří s dětmi o rozvodu. Ideální je situace, když se rodiče rozvádějí v klidu, bez scén a vydírání, když s dítětem komunikují, snaží se mu danou situaci vysvětlit a ujistí jej, že se rozvodem nic nemění, že oba rodiče jej budou mít pořád stejně rádi, i když jeden z rodičů již v rodině bydlet nebude (Berger, Gravillon, 2011).

Pro děti je nejmarkantnější změnou v období rozvodu a po něm oblast vzájemných vazeb a vztahů v rodině – a to zejména vztah obou rodičů jak mezi sebou (zda se matka a otec mohou vůbec vidět) a k samotnému dítěti, případně k sourozencům. Nejčastěji je poznamenán vztah s otcem – vytrácí se denní kontakt, na který bylo dítě zvyklé. Někdy se přerušují styky s příbuznými z otcovy strany. Pokud je součástí rozvodu stěhování, mohou děti přijít o důvěrně známý domov a jeho okolí, stejně jako o kamarády a školu (Warshak,

1996). Dítě potřebuje pro svůj správný psychický vývoj oba rodiče, kteří plní pozitivní role, zajišťují potřebu lásky a bezpečí, kdy je dítě může mít za své vzory a pevné body ve svém životě. Může však docházet k situacím, kdy si rodiče berou dítě spíše jako rukojmí, kdy očerňují druhého z rodičů, označují jej za odpovědného za celou nastalou situaci. Dítě se tak musí vypořádat s tím, že stojí mezi dvěma rodiči, které má často rádo stejnou měrou. Dítě může mít tendenci být na straně „slabšího“ z rodičů, ale takto se stává vězněm citového vydírání. Role ochránce a ochraňovaného se v takové situaci mohou otočit, a dítě se poté stává zdrojem podpory a útěchy „slabšího“ rodiče, přebírá roli, která by měla být plněna naopak – rodič by měl být oporou pro dítě. Dítě se vlivem této situace může dostat do pozice, kdy se mu nedaří ve škole, stává se neklidným, nedokáže se soustředit, má často utkvělou představu, že musí být s rodičem, který byl opuštěn (Berger, Gravillon, 2011).

Velmi ohrožena je pozitivní role obou rodičů ve spojitosti se vzájemným vztahem rodičů – manželů mezi sebou. Jakákoliv devalvace (shazování rodiče v očích dítěte, nadávání, atd.) může mít negativní vliv na vývoj dítěte. (Matějček, Dytrych, 1999). Důležité je, aby dítě mělo ve své rodině, u svých rodičů pocit bezpečí a jistoty, musí cítit lásku obou rodičů. Pomlouvání, očerňování či vydírání dítěte jedním z rodičů je jedním z nejhrošších prohřešků proti dítěti (Berger, Gravillon, 2011). Dítě, které prožívá trauma při rozvodu svých rodičů je touto situací ovlivňováno i v dospělosti, často nedokáže uzavřít manželství, má strach či obavu z rozvodu, jako tomu bylo u jeho rodičů, nevěří v manželství, v setrvání vztahu dvou lidí, nechce mít děti apod.

- **Osobnostní vývoj dítěte**

Dopady rozvodu na dítě a vůbec celý přístup dítěte k rozvodu rodičů velmi záleží na tom, v jakém věku se dítě nachází, když dochází k rozvodu. Souvisí to s vývojovými stádii a úkoly, které se k danému věku vždy váží. Matějček s Dytrychem soudí, že období, kdy by se rozvod dítěte nedotkl, prostě neexistuje. Dle Dytrycha snáší nejhorší rozvod rodičů děti ve středním školním věku, tedy od 9 do 12 let (Matějček, Dytrych, 1999). Právě v tomto věku se děti velmi špatně přizpůsobují novému složení rodiny, hledají důvod rozpadu samy v sobě, celková jistota dítěte je otřesena (Vágnerová, 2000). Také je možné pozorovat rozdílné chování u dívek a chlapců. Rozvodem jsou velmi výrazně

zasazeny emoce dítěte, přičemž mohou převládat ty negativní, ať jsou to pocity viny, vlastní bezvýznamnosti (rodiče rozhodují za něj), nerozhodnost v názorech (zvyšuje se pod tlakem rodičů, když se dítě musí mezi nimi rozhodnout), pocity nátlaku ze strany rodičů (Warshak, 2004). Děti mohou závidět plné a funkční rodiny ostatním. Typickými pocity, které děti nejčastěji v různé intenzitě prožívají, jsou *zlost, obavy, lítost, vnitřní chaos, zvýšená plačtivost, negativní postoj k životu, zlobení, zhoršení prospěchu* v důsledku nesoustředěnosti apod. V nejhorším případě může dojít k *depresím v dětském i dospělém věku*. Dítě se také může začít projevat agresivně, pociťuje hněv a frustraci, mohou se objevit problémy se spánkem, regrese (např. noční pomočování) a různé neurotické projevy jako cucání palce či okusování nehtů (Novák, Průchová, 2007).

- **Školní prospěch**

Oblast, ve které se mohou projevit dopady rozvodu velmi rychle a jasně, je školní chování a zejména pak prospěch dítěte. Reakcí na rozvod rodičů bývá snížení motivace ke školní práci a udržení prospěchu, které dítě mělo před rozvodem. Do jisté míry je to pochopitelné – děti mají plnou hlavu jiných problémů, mohou se těžko soustředit, priority rodičů se také mohou změnit a známky nejsou tím nejdůležitějším. Komplikace nastávají, pokud rodiče začnou zhoršený prospěch dávat za vinu sobě navzájem, případně jednomu z rodičů a začnou to používat jako argument pro další neshody. U některých dětí se mohou změnit i vztahy s vrstevníky. Kromě zhoršujícího se chování i prospěchu ve škole si děti, které zažily rozvod, mohou obtížně hledat kamarády anebo naopak jsou hlučnější povahy a roztěkaní (Smith, 2004).

2.4 Dopady rozvodu na rodiče

Soustředili jsme se v textu zatím na to, jak rozvod vnímají děti. Je ovšem nezpochybnitelným faktem, že také rodiče se s rozvodem vyrovnávají a potýkají se s různými problémovými situacemi a faktory.

- **negativní emoce**

Primárním dopadem rozvodu na rodiče je přítomnost různých negativních emocí velké intenzity – vztek až nenávisť, zlost, úzkost, podráždění, neschopnost se

soustředit, která se spojuje se sníženou pracovní výkonností, mohou se přidružit poruchy spánku a zdravotní obtíže. Významná je také mnohdy náhlá nejistota v milostném životě, neboť dochází k rozpadu partnerství, a toto je ztížené také tím, pokud existuje u druhého manžela již nový partner, který zaujímá místo původního partnera (Teyber, 2007). Rodiče mohou být v rozvodovém řízení a po něm přetížení, nevyrovnání, oslabení, mohou se sami potýkat s mnoha problémy, což se může obrátit vůči dětem, jejich větší kritikou, trestáním apod. Těžkou roli má i rodič, který z rodiny odchází, ve vztahu k dětem, zejména pokud jim představuje nového partnera nebo partneru, protože je přirozenou reakcí dětí vidět v tomto partnerovi nebo partnerce soka anebo náhradu druhého rodiče. Nejlepší variantou pro všechny je, když se rodiče se snaží i po rozvodu udržovat dobré vztahy, slaví společně např. narozeniny dětí, tráví společně prázdniny, dokáží spolu komunikovat věcně a bez přílišně negativních emocí apod. Je dobré, pokud pamatují, že se sice jako manželé rozešli, ale je pořád v nejlepším zájmu dětí, aby fungovali společně jako rodiče i po rozvodu (Špaňhelová, 2010).

- **dostát roli rodiče**

Kromě samotného vyrovnání se s rozvodem, s rozpadem manželství, čelí dospělí ještě nárokům na svou roli jako rodičů – jako matky a otce, kteří mají chránit své děti, vychovávat je, zabezpečovat jim klidné prostředí potřebné pro jejich zdravý vývoj. Při plnění těchto nároků mohou rodiče v důsledku emocí a vyhocené situace snadněji selhat. Vyrovnávat se se změnami a ještě do toho chránit dítě, které je součástí rodiny, která se rozpadá, není lehký úkol. Přesto by rodiče měli mít na paměti, že je velmi důležité dítě, s ohledem na jeho věk, na rozchod připravit (nejlépe ve společné domluvě, klidně, bez přílišných emocí) a domluvit se také na výchově dítěte po rozvodu (Novák, 2012).

- **vyrovnání se s rozvodem**

Rodiče dítěte kromě samotného fyzického rozvodu a rozpadu manželství prožívají taktéž období, ve kterém probíhá tzv. „emoční rozvod“. Je to nutná součást celého procesu rozvodu, kterou však každý rodič prožívá individuálně. Ne vždy nutně musí nastat jednotlivé fáze postupně za sebou, mnohdy se stává, že jeden z rodičů na dlouhá léta ustrne v jedné fázi, kdy například nemůže dojít

k citovému odpoutání od partnera, ačkoliv formálně již manželství bylo rozvedeno. Toto vyrovnání se s rozpadem manželství může trvat i několik let. Má celkem čtyři fáze, a to:

- a) **citové odpoutání** a přijetí dané reality, kdy jde o emoční bouři, o stavy zoufalství, depresí, hněvu, příp. agresivity, jde o pocit frustrace jako reakce na ztrátu partnera - manžela
- b) **oddělení manželství a rodičovství**, díky čemuž dochází ke snižování pravděpodobnosti zatažení dětí do vzájemných sporů rodičů
- c) **zaměření se na potřeby dětí**, kdy si rodiče uvědomí, že jejich děti mohou nastalou situací strádat, hledají cesty ke zmírnění dopadu rozvodu na děti
- d) **uspořádání života**, kdy jednání rodičů směřují k budoucnosti, kdy je největší pravděpodobnost k vytvoření vzájemné dohody o tom, jak budou rodiče dále fungovat, jaké bude materiální a finanční vyrovnání apod. (Poupětová, 2009).

- **syndrom zavrženého rodiče**

Rodič může procházet tzv. syndromem zavrženého rodiče (parental alienation syndrom), který doprovází řadu rozvodů. Jedná se o vztah odcizení mezi rodičem a dítětem, kdy má dítě k jednomu z rodičů výrazně negativnější vztah (zpravidla to bývá ten, v jehož péči se dítě nenachází). *Parental alienation syndrome* je velmi závažný negativní důsledek procesu rozvodu a psychické manipulace, který zasahuje vztahy obou rodičů (bývalých manželů) a dětí. Jeden rodič manipuluje děti nebo dítě, aby nespravedlivě odmítalo druhého rodiče, a vyvolává v nich emoce vůči druhému rodiči jako je strach, odmítání, nepřátelství, neúctu, zatímco k sobě si je váže spojenectvím, loajalitou, úctou nebo pocity empatie a sounáležitosti. Může docházet k manipulaci směrem k dítěti, ale také může být dítě samo manipulátorem, a rodič, který si jej chce udobřit, může snadno podlehnout (Darnell, 1998).

2.5 Role sociálního pracovníka v procesu rozvodu

Při rozpadu manželství a rodiny, a to zejména tam, kde jsou děti, hraje významnou úlohu sociální pracovník, a to zejména tam, kde se rozvod manželství neobejde bez problémových situací, a především bez stresujících situací pro děti.

Rozvodový proces se všemi fázemi vybízí k zamyšlení nad tím, kde začít, aby byl zejména dopad rozvodu na dítě co nejmenší. K tomu napomáhá např.:

- *účelná a erudovaná pomoc rodičům formou poradenství*
- *terapeutická podpora*
- *porozvodová mediace* a další (Heinzová, 2010).

Sociální pracovník či odborník s výcvikem má zkušenosti, má možnost rodiče zachytit ve fázi emoční bouře, načasovat poskytování informací o dopadech jednání rodičů na děti, o možnostech usprádaní po rozvodu, poskytnutí nadhledu a neutrality vůči oběma stranám, kterými je možné předejít eskalaci konfliktu anebo jeho zmírnění. Pracovníci sociálně právní ochrany dětí (zákon č. 359/1999 Sb.) mají za cíl zajištění práv dítěte, mimo jiné také na rodičovskou péči a život v rodině, a to v zájmu a blaha dítěte. V případě rozvodů rodičů dochází ke spolupráci s kolizním sociálním pracovníkem, který dbá na práva dítěte, kdy dle Úmluvy o právech dítěte nelze nikdy podřadit zájem dítěte zájmům jiným, a to i z hlediska dobrých vztahů s oběma rodiči coby modelu pro jejich následující rodičovskou funkci. Nezastupitelnou úlohu v rozvodu sehrávají kolizní sociální pracovníci. Jejich práce je velmi náročná, hájí zájmy a práva dětí, snaží se zároveň urovnat spory mezi rodiči a dětmi. Někdy se rodiče s dětmi naprosto odcizí, někdy nemá rodič, který rodinu opustil o děti zájem, jinde je zase styku s dítětem jedním z rodičů bráněno.

Na prvním místě jsou vždy potřeby dětí. Odborníci se mohou setkat (často v praxi setkávají) s tím, že rodiče tyto potřeby nerespektují anebo mají jinou představu o tom, co dítě potřebuje. Sociální pracovník, ať pracuje v krizovém centru, rodinné poradně či na sociálně-právní ochraně dětí, musí mít na zřeteli jak úskalí na straně procesu, kdy může docházet k přetížení dítěte (zjišťování jeho názorů), tak úskalí na straně rodičů (ovlivnění názorů dítěte). V neposlední řadě existuje úskalí na straně dítěte, kdy je potřeba respektovat vývoj dítěte a specifika dle věku a osobní historie každého jednotlivce (Knetlová a spol., 2017).

Významnou roli hraje v procesu rozvodu také *mediace* při rozvodovém řízení, a to v souvislosti s přijetím zákona o mediaci. Pozornost je věnována také otázce či problematice národnostně smíšených manželství na území ČR. Významnou roli z hlediska řešení problémů týkajících se rozvodů manželství, tedy rodičů a dětí v rozvodu hrají sociální pracovníci (Šmíd, Šínová, 2011).

3 Praktická část

3.1 Cíl práce

Tématem mé bakalářské práce jsou děti a rodiče v rozvodu. Téma je pojato tak, aby zahrnuje perspektivy obou stran – rodičů i dětí. Cílem práce je identifikovat nesnáze mladších dospělých, které prožívali v době rozvodu rodičů (kdy byly dětmi).

3.2 Výzkumné otázky

Výzkumné otázky práce byly stanoveny tak, aby pomocí odpovědí bylo možné naplnit cíl práce. Byly stanoveny dvě výzkumné otázky:

VO1: Jaké nesnáze informanti identifikovali v době rozvodu rodičů?

VO2: Kde, respektive u koho, nacházeli mladí dospělí jako děti oporu v souvislosti s rozvodem rodičů?

3.3 Metodika

Vzhledem k charakteru bakalářské práce, a pro co nejvalidnější naplnění cíle, byla využita kvalitativní výzkumná strategie. Prostřednictvím kvalitativního výzkumu je možné zjistit a zachytit subjektivní pohled zkoumaných osob (informantů) na danou problematiku a na to, jakým způsobem oni chápou danou skutečnost (Gavora, 2010). Kvalitativní výzkumník si na začátku určí základní otázky, které může během výzkumu a sběru dat modifikovat nebo doplňovat. Pomocí této metody je možno zabývat se problémem do hloubky a zjistit veškeré potřebné informace k vyhodnocení výzkumu (Hendl, 2008).

Ve výzkumu byla použita metoda dotazování, která se řadí k nejvíce používaným metodám. Dotazování probíhalo prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů. Polostrukturované rozhovory jsou nejpoužívanější technikou v kvalitativním výzkumu, protože je možné, aby tazatel uplatnil u informantů vlastní perspektivu a zkušenosti, a zároveň není možné se zcela odklonit od tématu rozhovoru. Výzkumník předem vytvoří závazné schéma či okruhy otázek, podle kterého se během rozhovoru řídí a na které se doptává (Miovský, 2006). Zároveň probíhá polostrukturovaný rozhovor tak, že tazatel může hovořit v širších souvislostech, ale zároveň se o předem stanoveného tématu neodchyluje (Hendl, 2008).

Polostrukturovaný rozhovor, který byl zvolen jako nástroj výzkumu je přiložen v příloze. (příloha č. 1)

3.4 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor byl tvořen záměrným (účelným) výběrem mladších dospělých (20 - 25 let), kteří mají osobní zkušenost s rozvodem rodičů v době, kdy byli v mladším školním věku (Hendl, 2005). U záměrného výběru výzkumného souboru je dán účel, kdo bude zahrnut do výběru. Kritéria pro výběr byla následující: mladší dospělý (současný věk 20 – 25 let), který v mladším školním věku (6 – 10 let) zažil rozvod rodičů a je ochoten absolvovat polostrukturovaný rozhovor pro účely bakalářské práce (souhlas s rozhovorem). Další použitou metodou během výzkumu byla technika sněhové koule (snowball), při které jsou informanti vybíráni na základě doporučení od původního informanta (Disman 2002).

Výběrový soubor tvořilo celkem šest informantek – žen, které splňovaly podmínky záměrného výběru a zároveň souhlasily s účastí na výzkumu. Záměrný výběr započal skrz osobní zkušenost tazatelky a pokračoval technikou snowball. Původně bylo tazatelkou osloveno celkem pět informantů, avšak s rozhovorem souhlasili pouze dva z nich. Dva potenciální informanti odmítli rozhovor a jeden původní informant nevyhovoval záměrnému výběru (v době rozvodu byl v jiném věku).

Komunikace s informanty probíhala prvotně písemnou formou pomocí sociální sítě Facebook a dále kontaktů, které byly předány samotnými informanty – e-mailové adresy a telefonní čísla. Následně byl domluven termín schůzky, během které probíhal rozhovor. Rozhovory probíhaly po předchozí domluvě v domácím prostředí informantů. Každý rozhovor trval okolo 45 minut.

Kvalitativní data byla zaznamenána pomocí diktafonu jako audiozáznam. Každý z účastníků výzkumu dal ústní svolení s pořízením zvukové nahrávky.

Tabulka č. 1 – Výzkumný vzorek respondentů

Informant	Pohlaví	Současný věk	Věk v době rozvodu
A	žena	24 let	6 let
B	žena	23 let	6 let
C	žena	24 let	7 let
D	žena	25 let	10 let
E	žena	24 let	10 let
F	žena	23 let	9 let

3.5 Zpracování dat

Získaná data z polostrukturovaných rozhovorů, která byla se souhlasem informantů nahrávána na diktafon, byla následně přepsána do MS Word. Poté byla data zakódována. Z kódů vznikly slučování kategorie, jež jsou uvedeny ve výsledcích bakalářské práce (kapitola 4). Byla využita metoda otevřeného kódování. Otevřené kódování se zabývá označováním a kategorizací pojmů prostřednictvím pečlivého studia získaných údajů (Švaříček, Šedová, 2007). V otevřeném kódování se lokalizují témata v textu a přiřazují se jim označení (Miovský, 2006). Kódování odhalí v textu témata, která mají vztah k položeným výzkumným otázkám nebo může jít o nové myšlenky vznikající tak, jak výzkumník proniká do textu (Hendl, 2008).

3.6 Etika výzkumu

Při kvalitativním výzkumu bylo postupováno podle etických zásad slušného chování. Před začátkem rozhovoru byly všechny účastnice výzkumu seznámeny s účelem setkání, a byly jim podány potřebné informace týkající se výzkumu, rozhovoru a zachování anonymity.

Před začátkem výzkumného šetření byly informantky plně seznámeny se záměrem a průběhem celého výzkumu. Dále byly požádány o souhlas s použitím diktafonu, který byl každou z nich výslovně ústně udělen. Písemný souhlas nebylo možné z důvodu zachování anonymity informantů vyhotovit. Žádný z informantů neměl problém s nahráváním rozhovoru na diktafon pro následnou transkripci. Všem dotazovaným byla zaručena anonymita – byly označeny písmeny A – E podle toho, v jakém pořadí s nimi

byly rozhovory realizovány. Taktéž jim bylo vysvětleno, že mají právo svou účast na výzkumu kdykoli přerušit, případně na otázky, které jim budou nepříjemné, neodpovídat. Také měly během rozhovoru právo „stop“, které mohly použít kdykoli, když by pro ně byl rozhovor nepříjemný nebo emocionálně náročný. V závěru rozhovoru bylo všem poděkováno za jejich čas a účast na výzkumu.

4 Výsledky výzkumu

Výzkum byl realizován prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů a následného přepisu jednotlivých rozhovorů do elektronické podoby. Polostrukturovaný rozhovor byl tvořen z 8 otázek, na které jednotliví informanti odpovídali. Pořadí otázek nebylo pevně dané, vždy bylo reagováno na odpovědi informanta, pořadí otázek bylo měněno tak, aby rozhovor nebyl násilně přerušován a informant dostal prostor pro vyjádření.

V následujícím textu budou stručně nastíněny odpovědi informantů. V přepsaných rozhovorech byly identifikovány kódy a následně z nich vytvořeny kategorie, které jsou uvedeny níže a následně interpretovány v podkapitole, a to včetně citací odpovědi informantů.

Začátek rozhovoru vždy začínal identifikací informanta a jeho rodinného zázemí se zaměřením na nukleární rodinu. Z hlediska prožívání rozvodu byla otázka cílena na to, zda prožíval informant v dětském věku rozvod rodičů sám, nebo zda měl sourozence, který rozvodem procházel společně s ním. Z celkem šesti informantů vypověděli čtyři z nich, že měli sourozence (tři informanti měli starší sourozence, jeden měl mladší) a jeden z nich měl více než jednoho (informantka E měla dvě mladší sestry – dvojčata). Dvě informantky neměli sourozence a rozvod rodičů tedy prožívali jako jejich jediné dítě. Tato otázka byla zahrnuta v souvislosti s VO č. 2, neboť sourozenci byli jedním z předpokládaných zdrojů sociální opory během rozvodu.

Následovala otázka na věk informanta v době rozvodu. Žádný z informantů nebyl v době, kdy se jeho rodiče rozváděli, starší než 12 let. Všichni informanti byli ve vývojovém stádiu mladší školní věk. To, v jakém věku se dítě nachází, když se rodiče rozvádějí, má zásadní vliv na to, jak dítě bude celou situaci vnímat a jakým způsobem jej to ovlivní, a to včetně vývojových úkolů (co do jejich saturace).

V rámci rozhovorů se opakovaly následující kategorie:

1. průběh rozvodu
2. vzpomínky na rozvod
3. příčiny rozvodu
4. potíže dětí
5. sociální opora
6. odborná pomoc
7. vztah rodičů
8. situace po rozvodu
9. důsledky pro informanty

4.1 Interpretace jednotlivých kategorií

4.1.1 Průběh rozvodu

- Klidný

Ačkoliv se většina rozvodů pojí se silnými, převážně negativními emocemi a prožitky, najdou se také situace, kdy celý průběh rozvodu manželů probíhá poměrně klidně. Jak uvádí informantka A „*Myslím si, že rozvod probíhal v pohodě... Co vím, tak byli na všem domluvený.*“

- Hádky mezi rodiči

Ostatních pět informantek popisovalo spíše problematický průběh rozvodu rodičů, kterého byli svědky. Zejména se jednalo o to, že se vztahy mezi rodiči zhoršily, častěji se vyskytovaly hádky, které slyšely také děti. Informantka C vzpomíná, že se hádky stupňovaly a byly čím dál hlasitější. „*Táta s mámou se začali více zavírat v kuchyni nebo obýváku a hádali se...*“

4.1.2 Vzpomínky na rozvod

Vzpomínky mají informanti na samotný rozvod odlišné. Záleží to jednak na podmínkách, v jakých rozvod probíhal, ale také na věku, ve kterém dítě bylo.

- nejasné

Informantky, které byly mladší (6 let a 7 let) uváděly, že si na rozvod přesně nevzpomínají. Informantka A vypověděla: „*Já si tu dobu úplně nepamatuju... Mamka mi zpětně říkala, že jsem to dobře nevzala.*“

- stěhování

V mladším věku si dítě spíše zapamatuje konkrétnější jevy, které jej zasáhnou, jako je například stěhování. Informantka B uvedla: „... *nic moc si nepamatuji, jen to, jak jsme z ničeho nic odjeli, z té naší domácnosti...*“

- oznámení rodiči

Ostatní informanti, kteří byli v době rozvodu starší (8 – 11 let) věděli, že se jejich rodiče rozvádějí. Rodiče jim to oznámili sami (informantka D: „*Já to věděla, oni mi to řekli, že se budou rozvádět*“).

- hádky rodičů

Informanti taktéž rozvod vypožorovali dříve, než jim to bylo oznámeno, z chování rodičů (informantka C: „*Rozvod proběhl z mého pohledu velmi náhle... hádali se...*“).

4.1.3 Příčiny rozvodu

- neznámé

V souvislosti s povědomím o rozvodu rodičů zahrnovali informanti do svých rozhovorů také příčiny, které podle nich, když byli děti, vedly k rozvodu rodičů. Zatímco někteří informanti přesný anebo jednoznačný důvod rozvodu neznají, jiní jej označili velmi přesně. Polovina informantů vlastně netušila konkrétní důvod toho, proč se jejich rodiče rozvádějí. Informantka E uvedla, že netušila, čím byl rozvod způsoben: „*Jako malá jsem to nevěděla... A ani mě to nějak nezajímalo.*“

- nevěra

Naopak u dvou informantek byla, dle jejich slov, příčinou rozvodu rodičů nevěra, a to v obou případech ze strany otce. Toto téma se prolínalo hádkami, a proto bylo možné, aby s ním byly konfrontovány také informantky jako děti. Informantka C řekla: „*Pamatuji si, jak se pohádali, pak obvykle vyběhla máma se slzama a řvala na něj, že je to prase, co jí zničilo život a že ho z celého srdce nenávidí... Podle hádek, které se stupňovaly a byli čím dál hlasitější mi došlo, že má otec milenku (no, tenkrát jsem nevěděla, co milenka je, ale slyšela jsem*

o tom mluvit mámu).“ Informantce D, které v době rozvodu bylo 11 let, rodiče řekli, že se budou rozvádět, a příčinu rozvodu před ní nijak netajili. *„Táta si vlastně našel novou partnerku a máma na to přišla. Tak podala ihned žádost o rozvod.“*

- alkohol

Informantka B uvedla: *„Jo, táta mámu mlátil, párkrát jsem to viděla a máma mu občas zahýbala, jednou jsem ji viděla s jiným chlapem... Táta chlatal a propil všechno, to byl hlavní důvod, proč ho máma opustila.“*

- násilí

S násilím, ke kterému docházelo mezi rodiči, se setkala informantka D: *„... ono to bylo tak nějak vzájemný, ona taky tátu bila. A vlastně když se rozváděli, tak už se jen hádali.“*

- spory o majetek

Informantka B popisuje: *„Ke konci manželství a v době rozvodu se hádali neustále. Také vím, že řešili majetek, což často vygradovalo k tomu, že se táta opil a pak jí bil.“*

Spory o majetek vnímala také informantka F: *„Furt se hádali a řešili majetek... Kvůli čemuž se právě vždycky pohádali. Všechno si chtěli dělit na půl, máma nechtěla nic navíc tátovi nechat. Prodávali náš byt... Vždycky házeli chybu jeden na druhýho.“*

4.1.4 Potíže dětí

Rozvod zanechává stopy na každém, kdo je jeho součástí, a zvláště zranitelné jsou děti, které jsou jeho účastníky, byť se je rodiče snaží zapojovat do veškerého dění co nejméně. Velmi záleží na tom, v jaké věku se dítě nachází, když dochází k rozvodu, jakou má sociální oporu a také jaký je samotný průběh rozvodu. Tyto a další faktory pak spoluvytvářejí nesnáze a obtíže, které se spojují s rozvodem, ale také strategie, kterými je dítě schopno lépe či hůře tyto nesnáze zvládat.

- neznámé

Některé děti, zvláště jsou-li mladšího věku, když k rozvodu dochází, si nemusí vybavovat žádné konkrétní těžkosti, které by u nich nastaly. O tomto hovoří

informantka A: „*Nic si neuvědomuji, ani jsem nevěděla, že se naši rozvedli. Vnímala jsem jen to, že mamka častěji odjížděla, když byl na víkend doma táta. Jinak si nic neuvědomuji.*“

- zhoršený školní prospěch

„...*Zhoršila jsem se ve škole a já, která do té doby byla klidné dítě, jsem začala mít návaly vzteku, které jsem neuměla ovládat. Přišla jsem i o nějaké kamarádky...*“ uvedla informantka F. Podobně na tom byla informantka E, která pomáhala pečovat o své mladší sestry, a proto se zhoršila ve škole.

- přebírání odpovědnosti

Informantka E matce po rozvodu pomáhala s péčí o mladší sestry, dvojčata. „*Taky si pamatuju, že jsem se zhoršila ve škole. Byla jsem víc unavená a jak jsem se snažila mamce hodně pomáhat s holkama, tak jsem školu zanedbávala.*“

- psychosomatické problémy

Kromě rozvodu, kterému byla informantka D vystavena, zasáhla ji také náhlá smrt jejího staršího bratra, který jí byl velkou oporou. „*Měla jsem nějaký psychosomatické problémy, ale to bylo vyvolané hlavně tím, jak zemřel brácha. V té době se mi rozpadla komplet celá rodina.*“

- změny nálad

„*Já bývala veselý dítě, ale v téhle době jsem byla uzavřená, stále unavená a pořád smutná.*“ vypověděla informantka C.

- stranění se kamarádům

Změny v kamarádských vztazích, uvádí informantka C. „*Hodně jsem se stranila dřívějším kamarádkám, protože jsem jim záviděla, že mají rodiče spolu. Vadilo mi, když řešili kraviny, jakou si vezmou ven panenku atd... No nějak jsem si s nima přestala rozumět.*“

4.1.5 Sociální opora

Každý z účastníků rozvodu celou záležitost zvládá individuálně odlišně, a to nejen díky svým vlastnostem a zkušenostem, ale také díky sociální opoře, kterou má. Sociální oporu představují lidé, kteří informantovi během rozvodu a v době po něm pomáhali, na které se mohl spolehnout, svěřit se jim a kteří mu

poskytovali oporu při zvládnání této těžké životní situace. Žádný z informantů neuvedl, že by rozvod a dobu po něm zvládl sám, bez pomoci a opory druhých.

- kamarádi

Jako nejčastější aktéry sociální opory uvedly celkem 3 informantky **kamarády**. Informantka D vzpomíná: „... měla jsem jí hodně v kamarádech, mohla jsem si s ní o tom popovídat a jedna kamarádka procházela taky rozvodem... Hodně mi pomáhalo chodit do skautu a na koničky.“ Obdobné popisuje informantka B: „V kamarádce, kterou jsem poznala v nové vesnici... s ní jsem se hodně skamarádila, protože se taky její rodiče rozešli, tak jsem si s ní o tom povídala. Přišlo mi, že mi jako jediná rozumí.“ Také u informantky E se objevuje výpověď, že oporu našla v kamarádech, kteří měli podobnou zkušenost a také se jejich rodiče rozvedli. „Měla jsem oporu v kamarádech. Spoustu z nich taky prošlo rozvodem, tak mě chápali. Jinak jsem byla spíše podpora já, pro svoje dvě mladší sestry, bylo jim pouhých 5 let, když se naši rozváděli.“

- sourozenci

Další významnou sociální oporou byli **sourozenci**. Informantka C: „Mám úžasněho bratra. Vždycky tam byl pro mě. Když slyšel, jak v noci brečím, tak šel za mnou do postele a říkal mi, jak mě má rád a že tady vždycky bude pro mě.“ „Oporu jsem měla v sestře...“ uvedla informantka A.

- prarodiče

Informantka A zmínila, že pro ni byli oporou také prarodiče z otcovy strany. „Beru je spíš jako druhé rodiče. S babičkou jsem mohla o všem mluvit a vždy mě vyslechla a to mi pomáhalo.“

- ostatní

U **ostatních** cizích, kteří byli cizí, kteří nepatřili do rodiny ani okruhu přátel, našla oporu informantka F. „Tak mě máma vzala k psychologovi a to bylo asi to nejlepší, co pro mě za celou dobu udělala. Moc mi pomohlo se někomu cizímu vypovídat a nestydět se za svoje rodiče a jejich chování.... A taky v učitelce na kytaru... Myslím, že snad ona doporučila mamce toho dětského psychologa.“ Také informantka D uvedla, že pro ni byla oporou pracovnice z orgánu sociálně-právní ochrany dětí. „Hodně mi tenkrát pomohla ta ospoďačka... Pro mámu jsem spíš byla opora já po smrti bráchy...“

4.1.6 Odborná pomoc

Pokud se rozvádí manželé a rozvod se dotýká dětí, zapojuje se přinejmenším během zjišťování podmínek a poměrů pro výchovu dítěte do procesu rozvodu sociální pracovnice nebo sociální pracovník z orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Jejím úkolem je být součástí rozhodování soudu o výchově nezletilých dětí a zastupovat práva a zájmy dítěte. Způsob, jakým toto činí, je závislý na několika faktorech, jedním z nich je například věk dítěte – od 12 let věku může dítě vyjádřit svůj názor, například u kterého z rodičů chce v péči po rozvodu být a soud může k jeho požadavkům přihlížet. Je samozřejmé, že tuto možnost nemají mladší děti, které jsou na jiném vývojovém stupni, jak fyziologicky, tak psychologicky i emocionálně.

- nezapojena

Polovina informantů uvedla, že se s nimi nikdo, žádný odborník, ohledně rozvodu rodičů nebavil. **Odborná pomoc tedy nebyla zapojena.** Informanti byli v době rozvodu ve věku 6 let, 7 let a 8 let. Je možné, že si návštěvu pracovnice nebo pracovníka z orgánu sociálně právní ochrany dětí nevybavují, ovšem ostatní náležitosti toho, jak se jejich rodiče rozváděli, uváděli v rozhovoru poměrně detailně. Je tedy možné, že s dětmi žádný odborník nekomunikoval.

- zapojena

Druhá polovina informantů uvedla, že **odborná pomoc zapojena byla.** Jejich věk v době rozvodu rodičů byl 9 let a 10 let. U informantky F to byla zejména pomoc psychologa, ale setkala se také se sociální pracovnící orgánu sociálně-právní ochrany dětí. „*Jednou jsem byla na OSPOD, aspoň myslím, že jen jednou. Tam jsem mluvila s nějakou pracovnící. Ptala se mě na vztah s rodiči, a kde chci bydlet. Popsala jsem jí situaci doma a řekla jí, že chci bydlet s mámou.*“ Podobnou zkušenost má informantka E. „*Když se naši rozváděli, tak jsem byla u paní z OSPOD. Pozvala si mě do kanceláře, kde se mě ptala na spoustu otázek. Jak se cítím, snažila se mi celou situaci vysvětlit.*“ Informantka D řekla, že pracovnice OSPOD se jí snažila celou situaci vysvětlit a hodně jí během rozvodu rodičů pomohla. „*Hodně mi pomohla ta ospoďačka... snažila se mi celou situaci vysvětlit. Říkala mi, že to neznamená, že by mě rodiče neměli*

rádi, že se rozchází oni spolu a ne se mnou atd. To mi hodně pomohlo... Díky tomu jsem se i rozhodla, že jednou chci pracovat na OSPODu.“

4.1.7 Vztah rodičů

Ačkoliv to nebyla explicitní otázka, během rozhovorů, když informanti popisovali průběh rozvodu, vyplýval z toho vztah rodičů, který měly v době před rozvodem a po rozvodu. V zásadě informanti popsali dvě alternativy, přičemž převažovaly negativní vztahy mezi rodiči. To je pochopitelné, neboť kdyby vztahy byly dobré a pozitivní, patrně by mezi rodiče k žádnému rozvodu nedošlo.

- bez hádek

Informantka A vypověděla, že rodiče měli poměrně dobrý vztah, neboť rozvod proběhl dobře. *„Co vím, tak byli na všem domluvený... Žádné výrazné hádky si nepamatuji. Myslím, že mají rodiče dodnes hezký vztah (dávají si dárky, zvou se vzájemně na akce).“*

- hádky kvůli majetku

Zbylí čtyři informanti uváděli, že mezi rodiči panovaly problémy, které se projevovaly hádkami a nevhodným chováním. Příčiny ke sporům byly různé. Jednou z nich byl majetek, jak vypověděla informantka F: *„Furt se hádali a řešili majetek... Kvůli čemuž se právě vždycky pohádali. Všechno si chtěli dělit na půl, máma nechtěla nic navíc tátovi nechat. Prodávali náš byt... Vždycky házeli chybu jeden na druhýho.“*

- fyzické násilí

Kromě hádek docházelo u jedné informantky také k fyzickému napadání. To paradoxně v období rozvodu ustoupilo verbálním hádkám *„Jo, oni už se nemlátili, ale strašně se hádali. Ono to bylo nějak vzájemný, ona (matka) taky tátu bila“* (informantka D). O násilí mezi rodiči vypověděla i informantka B: *„... řešili majetek, což často vygradovalo k tomu, že se táta opil a pak jí i bil.“*

- naschvály

Další problematický vztah byl o tom, že si rodiče dělali naschvály – otec zamykal průchozí pokoj, aby tak matce zabránil v přístupu do daného pokoje.

Velmi negativní vztah rodičů popisuje informantka C, kdy vztah rodičů byl úzce spjat s důvodem rozvodu (nevěra manžela, který si našel mladší milenku). Dle slov informantky C: „... *táta s mámou se začli víc zavírat v kuchyni nebo obýváku a hádali, pak obvykle vyběhla máma se slzama a řvala na něj, že je to prase, co jí zničilo život a že ho z celého srdce nenávidí... Furt říkala, jakej je to debil a že jí zničil život. Často jsem jí slyšela, jak telefonuje a říkala, jakej je to kretén, že on si teď bude užívat s mladou pipinou a jí se dvěma dětma nikdo chtít nebude.*“

4.1.8 Situace po rozvodu

Součástí rozhovoru s informanty byl také doraz na to, jaká byla situace v rodině poté, co se rodiče rozvedli. Jak vnímali situaci poté, co došlo k odloučení rodičů.

- svěřeni do péče matky

Všechny informantky bez výjimky byly svěřeny do péče matky. S těmi, kterým se dostalo odborné podpory, o tom, u koho chtějí být, hovořila sociální pracovnice orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Čtyři informantky uvedly, že chtěly být a bydlet po rozvodu rodičů s matkou. Informantka A se vyrovnávala s volbou jednoho rodiče, u kterého by měla být více, velmi těžko. „*Vadil mi pocit, že je taťka sám, mamka měla aspoň nás, ale on byl sám. A zase, když jsme jeli na víkend k taťkovi, tak mě ničilo opouštět mamku, která tam bude sama. Chtěla jsem být s oběma rodiči společně a ne s každým zvlášť.*“

- dobré vztahy s oběma rodiči

Různé zkušenosti sdílely informantky ohledně jejich vztahů po rozvodu s otcem. Nejméně problematické a konfliktní vztahy popisuje informantka A. „*Žila jsem sice s mamkou, ale kdykoliv jsem chtěla bejt s taťkou, tak jsem mohla. Nebyl v tom problém. Naši se na všem domluvili.*“ Jednalo se o jedinou informantku, která popsala příznivý a velmi dobrý vztah po rozvodu jak k oběma rodičům z její strany, tak také vzájemně mezi rodiči.

- zlepšení vztahu s otcem

O zlepšení vztahu s otcem i jeho novou přítelkyní nějakou dobu po rozvodu hovořila informantka F. „*Tátu jsem vídala jednou za čtrnáct dní, to bylo soudně daný. A taky se náš vztah časem dost zlepšil, zvláště když si našel přítelkyni...*“

- zhoršení vztahu s otcem

Ostatní informantky uváděly spíše vyhrocené anebo negativní vztahy k otci, zejména v době krátce po rozvodu rodičů, protože všechny informantky byly jako děti (společně se svými sourozenci) svěřeny do péče matky. Informantka D vzpomíná: „*Moji rodiče to měli na domluvě... Ale pak jsem se s tátou skoro rok nebavila (bylo tam i lehké očkování od mámy a prostě jsem nějak nechtěla). Po tom cca roce se vztah s tátou urovnal a dokonce mě představil své nové přítelkyni...*“ Otec jako součást rodiny, která se rozpadla, najednou informantkám i přes rozporuplné pocity chyběl. To vypověděly explicitně dvě z nich – informantka B („*k tátovi jsem téměř nejezdila, ani na mě neplatil, což jsem doma často poslouchala... Víím, že mi chyběl táta, když mě k němu máma nepouštěla... Vídala jsem tátou jednou za dva měsíce*“) a informantka E („*taťka byl hodně v práci... ale chyběl mi víc, než jsem si byla schopna přiznat. Otec mi v rodině dost chyběl, ten vzor myslím...*“)

- negativní vztahy s oběma rodiči

Nepříliš pozitivní vztah k oběma rodičům popisuje v době rozvodu i po něm informantka C. „*Bylo to hrozný. Nikde jsem se necítila doma. Dva pro mě nejdůležitější lidi se chovali tak, jak jsem doposud nezažila a přišlo mi, že s náma ani jeden nechce bejt. A před mámou jsem nemohla slovo táta téměř vyslovit, to se srovnalo až tak 3 – 4 roky po rozvodu.*“

4.1.9 Důsledky pro informanty

Rozhovory v rámci výzkumné části bakalářské práce probíhali s již dospělými informanty. Součástí rozhovoru byl také dotaz na to, jaké zkušenosti přinesl informantům rozvod rodičů, zda tuto situaci vnímali spíše jako něco pozitivního nebo negativního, co ovlivnilo jejich názory nebo postoje.

- pozitivní i negativní zkušenost

Informantka F vidí v rozvodu rodičů pozitivní i negativní stránku. „*Určitě negativní z ohledu toho, že se to táhlo tak dlouho. Pozitivní byl v tom, že po rozvodu nastal klid a i mamka byla vyrovnanější a táta spokojenější. Oni dva se k sobě prostě nehodili.*“

- ovlivnění hodnot

Rozvod zanechal velmi negativní emoce a špatné vzpomínky. „*Vzalo mi to možnost vyrůstat v kompletní rodině... otec v rodině dost chyběl...*“ (informantka E).

Tyto zkušenosti se promítli do hodnot a postojů všech informantů. Informantka C uvedla: „*Netoužím po tom, mít rodinu... Nechci se vázat vážným vztahem a nechci mít děti.*“ Byla jediná, která uvedla tento postoj, kdy ji prožité události ovlivnily tak, že sama vlastní rodinu nechce. Další čtyři informantky naopak uvedly, že by rodinu chtěly, a to právě z důvodu, že v dětství prošly rozvodem. „*Vím, že rodinu chci, ale partnera si budu dlouho vybírat, aby náš vztah neskončil stejně*“ (informantka F). „*Vdávat bych se chtěla... i děti jednou chci*“ (informantka D). Nejvíce pozitivní postoj vyjádřily informantky A: „*Moc chci rodinu a děti. Chci se vdát a udělám všechno pro to, aby byla moje rodina pospolu.*“ a informantka B: „*Určitě rodinu jednou chci. I děti. Moc je chci, ale budu dlouho hledat toho, kdo by k tomu byl.*“

Ohledně vztahů do svého budoucího dospělého života získala pevný postoj informantka D, která uvedla: „*... rozvod mi dal to, že není dobré za každou cenu udržovat vztah kvůli dětem... No, nezanevřela jsem na chlapy, vdávat bych se chtěla... i děti jednou chci (dříve jsem nechtěla), ale pokud by to nešlo, tak nebudu vztah udržovat za každou cenu.*“

- volba povolání

Dalším přínosem, který mohli informanti z pohledu dospělého zhodnotit, byl profesní vývoj: „*Chtěla jsem dělat sociální práci už tenkrát a stále se toho držím*“ (informantka D), a hodnoty v budoucích vztazích, které byly identifikovány jako pečlivý výběr partnera, otevřenost a komunikace o problémech.

4.2 Diskuze

Kvalitativní výzkum, který je součástí této práce, měl přinést odpovědi na výzkumné otázky. První z nich zněla: ***Jaké nesnáze informanti identifikovali v době rozvodu rodičů?*** Z rozhovorů s informanty vyplynulo, že nejčastější nesnáze, které prožívali jako děti v době rozvodu jejich rodičů, byly spojeny se vztahy v rodině. Především hádky rodičů je jako děti zasahovaly nejvíce. Zhoršený vztah rodičů, doprovázený hádkami, vnímaly všechny informantky, kromě jedné, která uvedla, že se její rodiče na rozvodu domluvili a i po něm měli spolu dobrý vztah. Důvodem pro hádky mezi rodiči byl celkově jejich vztah, který již nefungoval, dále pak dohadování o majetek, nevěra, alkohol. Hádky mezi rodiči a nefungující rodina jsou pro děti významnými stresory a projevují se emocemi – strach, nejistota, úzkost, obavy nebo vztek. Děti jsou často v roli, kdy se „připletly“ do hádky, které se jich netýká, ovšem zasahuje je. Proto je důležité, s dětmi o rozvodu komunikovat. Především pokud se má dítě vyrovnat s rozvodem rodičů, kdy příčinou byla například nevěra, řeší ještě další dilemata, které se dotýká vztahu k rodiči, zejména pokud má být v roli soudce. To se odráží na celkovém psychickém stavu dítěte a jeho vztahu k rodičům (Špaňhelová, 2011).

Mezi další nesnáze zařadily informantky vztah rodičů po rozvodu, a to jak rodičů mezi sebou, tak vztah k rodičům z pozice dětí. Zejména vztah k otci prošel u informantek proměnou. Všechny informantky byly svěřeny po rozvodu do péče matky, a vztah a styk s otcem prošel úpravou. To odpovídá datům, která jsou k dispozici ohledně rozvodů a svěřením dětí do péče v ČR. Ačkoliv se o situaci hodně diskutuje a v některých aspektech se mění, faktem zůstává, že častěji o svěřením dětí do péče žádají matky a těm jsou také častěji děti svěřovány (Procházková, 2011). Informantky se musely po rozvodu vyrovnat s tím, že se styk s otcem změnil a vídaly se s ním mnohem méně, než dříve. Velký vliv na tuto úpravu měla matka – pokud byl vztah rodičů méně problematický, bylo možné, aby se děti vídaly s otcem častěji, než bylo soudem uloženo. V opačném případě se informantky s otcem vídaly méně či vůbec. Polovina z nich uvedla, že po rozvodu rodičů se jejich vztah s otcem zhoršil. Další faktor, který ovlivnil vztahy s rodiči po rozvodu, byla přítomnost nové partnerky u otce nebo nového partnera u matky. Oborníci se shodují, že jednou z komplikací, které nastávají po rozvodu pro dítě, je odcizení s rodičem. To může mít různou intenzitu od odmítání až po zavržení, které může přetrvávat v tom nejhorším případě i po celý život. Děti tímto

způsobem ztrácejí kontakt s jednou částí svých „kořenů“ a někdy k tomu dochází pod vlivem druhého rodiče (Schmidová, 2011).

Dalšími nesnázemi byly důsledky, které informantky pociťovaly v souvislosti s rozvodem rodičů. U jedné informantky nastala situace, že si nevybavovala žádné konkrétní těžkosti, které by prožívala v souvislosti s rozvodem rodičů, což bylo způsobeno jednak jejím nízkým věkem (6 let) a jednak tím, že její rodiče se společně na všem domluvili a rozvod proběhl bez velkých negativních zážitků. Jediné, s čím se musela informantka vyrovnat, bylo nové uspořádání života a vztahů s rodiči, kdy pociťovala smutek z toho, že nemůže žít s oběma rodiči najednou. Samotnou skutečnost, že se rodiče rozvádějí, si uvědomovaly pouze starší informantky (kterým bylo v době rozvodu rodičů více než 7 let). Toto zjištění se shoduje s odborným názorem, že děti do pěti let věku nemohou chápat situace spojené s rozvodem. Pokud na rozvod reagují, tak spíše než vyjádření vlastního názoru reagují na emoční naladění a vyjadřování rodičů (Novák, Průchová, 2007).

Dalšími identifikovanými nesnázemi byly především zhoršený školní prospěch daný neschopností či větší obtížností se soustředit, přebírání odpovědnosti po rozpadu rodiny (zejména starost o mladší sourozence a psychická opora pro matku), psychosomatické problémy, které potřebovaly zásah odborné pomoci (psychologa), změny nálad. Tyto projevy patří k běžným důsledkům rozvodu, které jsou u dětí různého věku pozorovány. Souhrnně je lze popsat jako různě se projevující adaptační obtíže (Procházková, 2011). Informantky hovořily také o stranění se kamarádům, spojené s vyhledáváním těch vrstevníků, kteří zažili stejnou zkušenost, tedy kteří také prošli rozvodem rodičů.

Druhou výzkumnou otázkou bylo: *Kde, respektive u koho nacházeli mladí dospělí jako děti oporu v souvislosti s rozvodem rodičů?* Oporou byl myšlen člověk nebo skupina lidí ze sociálního okolí informanta, který mu pomohl v době rozvodu a po něm. Žádná z informantek neuvedla, že by celou situaci zvládla sama, vlastními silami. Jelikož jsou děti vždy součástí rodiny, je logické, že potřebují oporu pro to, aby tuto náročnou situaci zvládly. Někteří autoři dokonce rozvod přirovnávají intenzitou traumatu k úmrtí blízkého člověka. Roli hraje také fakt, že děti nemohou většinou příliš do rozvodu zasahovat a rozhodovat o něm sami – častou jsou před situací pouze postaveny bez bližšího či ohleduplného vysvětlení (Špaňhelová, 2011).

Co bylo zajímavé, a co vyplynulo z rozhovorů, byla informace o tom, že informantky nejen získaly podporu ve svém sociálním okolí, ale samy se také oporou pro druhé staly. Jednalo se zejména o sourozence – ti byly pro informatiky současně zdrojem opory a zároveň se ony cítily být oporou pro ně, zejména pokud to byly mladší sourozenci. Informantky také uvedly, že se staly oporou pro matku, zejména pokud otec rodinu opustil a jejich vztah k rodičům se změnil a s matkou se sblížily. Souviselo to také s přebíráním odpovědnosti – informantky pomáhaly matce s péčí o domácnost a staraly se o mladší sourozence. Souvislost lze vidět v tom, že rozvodem mezi rodiči byla narušena jednota rodičovského vztahu, která je pro výchovu dětí důležitá. Její narušení vyvolává pocity zmatku a děti mohou přirozeně chtít tuto jednotu obnovit, zejména, jsou-li v rodině mladší sourozenci (Špaňhelová, 2011).

Další sociální oporou byly pro informantky kamarádi. Jak již bylo uvedeno výše, jednalo se o ty kamarády, kteří také měli zkušenost s rozvodem rodičů. Kamarádi z úplných rodin se mohly lehce stát zdrojem stigmatizace a připomínkou negativních zkušeností, nebo zdrojem závisti nad tím, že oni mají, na rozdíl od informantek, úplnou rodinu. Významným opěrným bodem v životech informantek se staly prarodiče. Dále byli zmiňováni ostatní – jmenovitě psycholog a učitelka hraní na kytaru. Obojí jsou dospělé autority, které nejsou spojeny s konfliktním jednáním, a tak mohly být pro informantky zdrojem opory. Zásah nezávislé autority do rozvodu je zejména ze strany pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí a dalších odborníků. Ti mohou přinést do celého procesu objektivní pohled a jejich cílem je blaho a potřeby dětí. Velmi zajímavé je zjištění, které vyplynulo z rozhovorů – ani jedna informantka se explicitně nezmínila o tom, že by oporou v době rozvodu nebo po něm, pro ně byli rodiče, ať už matka či otec. O matce se zmiňovaly jako o příjemci opory.

Jelikož se výzkumu účastnilo šest informantek, nelze jeho závěry plně zobecňovat. I přesto však můžeme identifikovat důležité momenty, které se dotýkají dětí a rodičů v rozvodu. Jsou jimi především vztahy. Děti jsou často stavěny „před hotovou věc“ a je pro ně obtížnější vyrovnat se s náhlou změnou. Rodiče je do svých sporů vědomě nechtějí zatahovat, a i přesto se děti stávají svědky jejich hádek, nebo jsou dokonce staveny do role jakýchsi „rozhodčí“ ve sporu mezi rodiči. Proto by vhodným řešením a jistou prevencí těchto situací mohla být včasná intervence v rodině, která se nachází v problémech. Předmětem diskuze by jistě byl způsob, jakým by intervence v rodině byla realizována. Avšak je-li řeč o práci s rodinou a dětmi, neexistuje pouze orgán

sociálně-právní ochrany dětí – existuje celá řada organizací, které se zabývají pomocí dětem a rodinám. Mohou to být krizová centra, centra pro děti a rodinu nebo neziskové organizace, psychologové či mediátoři. Důležitou součástí této včasné pomoci je zapojování dětí do rozhodování. V posledních letech odborníci hovoří právě o nezbytnosti většího zapojení dětí do rozhodování o záležitostech, které se jich přímo dotýkají. To vyžaduje pracovní postupy, které jsou založeny na tom, co je důležité pro děti, a nefixují se tolik na perspektivu dospělých (jako je zaběhlá praxe). Zde je možné se odvolat na článek 12 Úmluvy o právech dítěte, který stanoví, že dítě má právo vyjadřovat se ve všech záležitostech, které se jej týkají a jeho názory je potřeba brát vážně (Úmluva o právech dítěte, 1990). Inspiraci může Česká republika čerpat například z Anglie, kde je funkční tzv. sheffieldský model. Ten vznikl v anglickém městě Sheffield, kde působí tým, který úzce spolupracuje s dětmi ohledně otázek jejich každodenního života (Knetlová a kol., 2017). Poměrnou novinkou z posledních let na poli sociálně-právní ochrany dětí je přechod od tradičního modelu k modelu Cochemské praxe. Ta se zrodila v 90. letech 20. století z německého rodinného práva a začíná fungovat postupně i v České republice. Za zakladatele Cochemského modelu je považován soudce Jürgen Rudolph, který pořádal odborné semináře na toto téma také v České republice (Rudolph, 2010). Zatím je v kompetenci jednotlivých orgánů sociálně-právní ochrany dětí a ostatní zainteresovaných odborníků, nakolik se budou touto novou praxí řídit. Základem je zesíťování odborníků (soudy, soudní znalci, psychologové, pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany dětí) a spolupráce s rodiči s dětmi (Cirbusová, Rogalewiczová, 2015). Středem zájmu je dohoda všech na nejlepších zájmech dítěte, a to s minimem autoritativních zásahů ze strany soudu či státu. Je to každopádně nový model pro řešení rodičovských sporů s přihlédnutím na větší zapojení dítěte a eliminaci negativních dopadů na všechny, kdo se rozvodu a rozpadu rodiny účastní.

Závěr

Tématem mé bakalářské práce byli děti a rodiče v rozvodu. Práce si vzala za cíl identifikovat nesnáze mladších dospělých, které prožívali v době rozvodu rodičů. V teoretické části bylo na základě odborné literatury vymezeno manželství a rozvod jako jedna z těžkých životních situací, která se týká téměř poloviny českých manželství, a zasahuje nejen rodiče (manžele), ale také děti. Informantky, jejichž rodiče se rozvedli, když byly děti, i po letech vzpomínají zejména na negativa, která jim rozvod rodičů přinesl. Tomu byla věnována praktická část, kdy pomocí kvalitativní výzkumné strategie, konkrétně polostrukturovaných rozhovorů, byla získána data od šesti informantek, které splnily kritéria záměrného výběru výzkumného souboru. Data byla zpracována prostřednictvím otevřeného kódování a z těchto kódů a kategorií bylo možné zodpovědět výzkumné otázky práce. Mezi nejčastější nesnáze řadily ovlivnění vztahů v rodině, zejména zhoršení vztahu s otcem. Velmi intenzivně se cítily ovlivněny hádkami rodičů už v době před rozvodem, které vznikaly z různých příčin a v některých případech byly spojeny s fyzickým násilím mezi rodiči, které bylo podpořeno užíváním alkoholu. To, jakým způsobem rozvod rodičů proběhl, zanechalo na informantkách následky až do jejich dospělosti a odrazilo se především na hodnotách ve vztahu k partnerství a vlastní rodině. Jako sociální oporu během rozvodu informantky jmenovaly především sourozence. Pokud se jednalo o mladší sourozence, identifikovali se informantky s rolí pečovatele a samy se staly pro ně zdrojem podpory. Jako další byli uvedeni kamarádi, zejména ti, kteří také měli zkušenost s rozvodem rodičů, prarodiče a nepříbuzní odborníci. Jako velmi zajímavou shledávám skutečnost, že žádná z informantek nezmínila ani jednoho z rodičů jako sociální oporu v průběhu rozvodu.

Je jisté, že každý jedinec bude průběh rozvodu a dobu po něm prožívat individuálně odlišně. Co je ovšem potřeba, je pomoc ze strany odborníků těm, kteří touto životní událostí procházejí – a to jak dospělí, jak především děti. Orgán sociálně-právní ochrany dětí naštěstí musí být přítomen u každého rozvodu manželů, a jeho úkolem je zajišťovat přání a potřeby dítěte tak, aby bylo zajištěno tím nejideálnějším způsobem. Kromě toho existuje řada dalších organizací a odborníků, kteří mohou přispět včasnou intervencí a větším zapojováním dětí do rozhodovacích procesů. Bylo by velmi vhodné, kdyby si tento cíl, tedy zajištění potřeb a přání dětí, kladli na srdce stejnou měrou také rodiče dítěte. Bohužel není v pravomocích a kompetencích pracovníka orgánu sociálně-

právní ochrany dítěte či jiného odborníka usměrňovat či poučovat rodiče do té míry, do jaké by to bylo vždy potřeba. Kromě odborné pomoci však děti, a stejně tak dospělí, potřebují neformální podporu z okruhu své rodiny a přátel.

Na závěr je potřeba říci, že téma rozvodů, dopadů na děti a rodiče a práce s nimi v průběhu rozvodu i po něm je téma, které je vzhledem k vysokým statistikám stále aktuální. Skutečnost, že ti, kteří sami jako děti prošli rozvodem, se rozhodnou pracovat v pomáhajících profesích a dětmi a rodinami, může být krokem k tomu, aby se řešení rozvodů rodičů stalo v budoucnu méně traumatickou událostí pro všechny zúčastněné.

Seznam použitých zdrojů

Monografie:

BAKALÁŘ, E. a kol. *Rozvodová tematika a moderní psychologie*. Praha: Karolinum, 2006. 124 s. ISBN 80-246-1089-2.

BERGER, M., GRAVILLON, I. *Když se rodiče rozvádějí: jak pochopit cítění dítěte a jak mu pomoci*. Praha: Portál, 2011. 136 s. ISBN 978-807-3678-432.

COVEY, S. R. *7 návyků spokojené rodiny*. Praha: Management Press, 2017. 392 s. ISBN 978-807-2614-820.1

ČERNÁ, M. *Rozvod, otcové a děti*. Praha: Eurolex Bohemia, 2001. 114 s. ISBN 8086432-11-4.

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost. Příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2002. 374 s. ISBN 80-2460139-7.

FRANCOVÁ, M., DVOŘÁKOVÁ ZÁVODSKÁ, J. *Rozvody, rozchody a zánik partnerství*. Praha: Wolters Kluwer, 2018. 4. vydání. 200 s. ISBN 978-80-7598-120-2.

FORD, M., FORD, A., FORD, S. *Jak přežít, když se rodiče rozvádějí: jak nepřijít o dítě*. Praha: Portál, 2016. 80 s. ISBN 978-80-262-1108-2.

FUČÍK, P. *Rozvod a změny reprodukčních strategií*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 168 s. ISBN 978-802-1060-937.

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Praha: Paido, 2010. 2. vydání. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.

GIDDENS, A. *Unikající svět (Jak globalizace mění náš život)*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 135 s. ISBN: 80-85850-91-5.

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2015. 776 s. ISBN 978-80-262-0873-0.

HENDL, J., 2008. *Kvalitativní výzkum*. 2. Vyd. Praha: Portál. 407 s. ISBN 97880-7367-485-4.

HOMOLOVÁ, A. *Známe se celé věky, čili, Osudové vztahy*. Praha: Infonika, 2018. 688 s. ISBN 978-809-0648-906.

KAPRAS, J. *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1908.

KNETLOVÁ, Z. a kol. *Čí je to hra?* České Budějovice: Krizové centrum pro děti a rodinu, 2017. 215 s. ISBN 978-80-904854-6-4

KOPŘIVA, P., NOVÁČKOVÁ, J., NEVOLOVÁ, D., KOPŘIVOVÁ, T. *Respektovat a být respektován: 3. vyd.* Kroměříž: Spirála, 2008. 268 s. ISBN 978-80-904030-0-0.

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. 208 s. ISBN 978-80-7367-383-3.

KRAUS, B.; POLÁČKOVÁ, V. *Prostředí člověk a výchova*. Brno: Paido, 2001. 199 s. ISBN 80-7315-004-2

LAMANNA, M. A., RIEDMAN, A. *Marriages, families, and relationships: making choices in a diverse society*. Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning, 2012. 656 p. ISBN 978-1-111-30154-5.

LOVASOVÁ, L., HANUŠOVÁ, J., HELLEBRANTOVÁ, K. *Děti a jejich problémy*. Praha: Sdružení Linka bezpečí. 2005. 141 s. ISBN 80-239-4482-7.

MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada Publishing, 1999. 143 s. ISBN 80-7169-897-0.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9.

MATOUŠEK, O. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, 2015. 255 s. ISBN 978-80-262-0968-3.

MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362-4.

MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. 252 s. ISBN 80-85850-75-3

- MLČOCH, L. *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha: Karolinum, 2014. 194 s. ISBN 978-80-246-2323-8.
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: ACADEMIA, 2000. Str. 287. ISBN 80-200-0690-7.
- NOVÁK, T. *Péče o dítě po rozvodu a její úskalí*. Praha: Grada, 2012. 144 s. ISBN 978-80-247-4110-9.
- NOVÁK, T. *O otcovské roli*. Praha: Grada Publishing, 2013. 128 s. ISBN 978-80-247-4498-8.
- NOVÁK, T., CORRADINIOVÁ, S., VYPUŠTĚK, R. *Kontakt s dětmi po rozvodu: jak nepřijít o dítě*. Vydání čtvrté. Praha: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 978-80-747-8910-6.
- NOVÁK, T., PRŮCHOVÁ, B. *Předrozvodové a rozvodové poradenství*. Praha: Grada, 2007. 144 s. ISBN 978-80-247-1449-3
- PLAŇAVA, I. *Jak se (ne)rozvádět*. Praha: GRADA Publishing, 1994. Str. 118. ISBN 80-7169-129-1
- POUPĚTOVÁ, Š. *Netrapte se po rozvodu*. Praha: Grada, 2009. 176 s. ISBN 978-80-247-2046-3.
- RABUŠIC, L. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: SLON, 2001. 266 s. ISBN 80-86429-01-6
- RUDOLPH, J. *Jsi moje dítě: cochemská praxe: cesty k lidstějšímu rodinnému právu*. Praha: Magistrát Hlavního města Prahy, 2010. 78 s. ISBN 978-80-254-8250-6.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2013. 392 s. ISBN 978-80-262-0772-6.
- SMITH, H. *Děti a rozvod*. Praha: Portál, 2004, 184 s. ISBN 80-7178-906- 2.
- ŠMÍD, O., ŠÍNOVÁ, R. *Rozvod manželství*. Vydání čtvrté. Praha: Leges, 2013. 336 s. ISBN 978-808-7576-663.
- ŠALAMOUNOVÁ, P., ŠAMANOVÁ, G. 2006. Co víme o českých neprovdaných matkách? s. 3-8. In: HAMPLOVÁ, D. (ed.) *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální*

podmínky. Informační bulletin. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 28 s. ISBN 80-7330-105-9.

ŠPAŇHELOVÁ, I. *Dítě a rozvod rodičů.* Praha: Grada Publishing, 2010. 184 s. ISBN 978-80-247-3181-0

TEYBER, E. *Děti a rozvod.* Praha: Návrat domů, 2007. 232 s. ISBN 978-80-7255-163-7.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie.* Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0

WARSHAK, R. A. *Revoluce v porozvodové péči o děti.* Praha: Portál, 1996. 240 s. ISBN 80-7178-089-8.

WEBEROVÁ, Š. *Dva domovy: laskavý průvodce pro děti po rozchodu rodičů.* Praha: True Self, 2016. 40 s. ISBN 978-80-270-0556-7.

Články v časopise:

DUDOVÁ, R., VOHLÍDALOVÁ, M. Rodina a rodičovství v individualizované společnosti. *Gender, rovné příležitosti, výzkum.* Roč. 6 (1), 2005. s. 1-2. ISSN 2570-6586

FASBINDER, J., MONSON, E., MONTERO, D, SANDERS, J., WILLIAMS, A. C. Same-Gender Marriage: Implications for Social Work Practitioners. In: *Advances in Social Work.* Vol 14, No 2, 2013. p. 416-432. ISSN 2331-4125.

FILIPOWICZ, M. Literární prostory otcovství. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum.* 2015. Vol. 16, No. 1. s. 6-13. ISSN 2570-6586

VOHLÍDALOVÁ, M. Kdo podává žádost o rozvod a jaké jsou příčiny. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum.* Roč. 11 (2), 2010. s. 48–56. ISSN 2570-6586

Příspěvky ve sborníku:

SCHMIDOVÁ, K. Rozvody, rozchody rodičů a děti. In: Sdružení Linka bezpečí, 2011. *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí. s. 35 – 58 ISBN 978-80-904920-1-1.

PROCHÁZKOVÁ, J. Porozvodová péče o děti. In: Sdružení Linka bezpečí, 2011. *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí. s. 59–80. ISBN 978-80-904920-1-1.

Internetové zdroje:

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Pohyb obyvatelstva - rok 2017*. [online]. [cit. 2019-01-20]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/pohyb-obyvatelstva-rok-2017>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Rozvody podle příčiny rozvratu manželství*. [online]. [cit. 2019-03-20]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/61566220/13006718rc10.pdf/be4b4001-6056-49d2-b05b-5ddef12a85c7?version=1.0>

ČESKO V DATECH. *O rozvodech v Česku*. [online]. [cit. 2019-08-02]. Dostupné z: <https://www.ceskovdatech.cz/clanek/38-ne-vsechno-se-paruje-aneb-o-rozvodech-v-cesku/#article-content>

MPSV. *Rodina*. [online]. [cit. 2019-01-08]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/31622>

PEW RESEARCH CENTER. *Same-Sex Marriage Around the World* [online]. [cit. 2019-07-02]. Dostupné z: <https://www.pewforum.org/fact-sheet/gay-marriage-around-the-world/>

REVUE PRO SOCIÁLNÍ POLITIKU A VÝZKUM. *Eurostat: 43 % dětí v EU se narodí mimo manželství, v Česku necelá polovina*. [online]. [cit. 2019-02-17]. Dostupné z: <https://socialnipolitika.eu/2018/08/eurostat-43-deti-v-eu-se-narodi-mimo-manzelstvi-v-cesku-necela-polovina/>

RYŠÁNOVÁ, M. *Děti, rodiče, rozvody* [online]. [cit. 2019-01-17]. Dostupné z WWW: <https://www.rodina.cz/clanek2859.htm>

ŠRAJBROVÁ, M. *Homosexuální sňatky rozdělují mapu světa. Česko se může stát první postkomunistickou zemí, která takové svatby uzákoní.* In: Hospodářské noviny [online]. [cit. 2019-07-17]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-66191690-homosexualni-snatky-rozdeluji-mapu-sveta-cesko-se-muze-stat-prvni-postkomunistickou-zemi-ktera-takove-svatby-uzakoni>

VOJÁČEK, L. *Vývoj rodinného a pracovního práva do roku 1989* [online prezentace]. [cit. 2019-08-01]. Dostupné z WWW: https://is.muni.cz/el/1422/jaro2015/MP201Zk/um/CaCSPD-RP_PP-01.pdf

ZDRAVOTNICKÝ DENÍK. *České porodníky trápí vysoký věk prvorodiček a stoupající počet žen v rizikovém těhotenství* [online]. [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://www.zdravotnickydenik.cz/2019/03/ceske-porodniky-trapi-vysoky-vek-prvorodicek-stoupajici-pocet-zen-rizikovem-tehotenstvi/>

Zákony:

Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, 2006. In: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-115>

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. ÚZ č. 1275. Praha: Sagit. 2018, 320 stran. ISBN: 978-80-7488-308-8

Přílohy

Příloha č. 1 – Polostrukturovaný rozhovor

- Kolik ti bylo let, když se rodiče rozváděli?
- Máš nějakého sourozence?
- Jak u Vás rozvod probíhal?
- V jaké péči jsi byla po rozvodu rodičů?
- Navštěvovala jsi nějakou organizaci, OSPOD nebo psychologa?
- Co jsi vnímala jako největší těžkosti a nesnáze? čím ses nejvíc trápila v době rozvodu?
- Vnímala jsi v někom oporu v době rozvodu nebo bezprostředně po něm?
- Když se na to podíváš zpětně z pohledu dospělého člověka, jakým způsobem ovlivnil rozvod tvoje hodnoty (co ti to dalo, nebo naopak vzalo)?
- Po tvých zkušenostech vnímáš rozvod tvých rodičů jako něco spíše pozitivního nebo negativního (myslíš, že by bylo lepší, kdyby se rodiče nerozvedli a zkusili krizi překonat)?